DIRECȚIA JUDEȚEANĂ PENTRU CULTURĂ, CULTE
ȘI PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL BOTOȘANI

FORUM CULTURAL

Anul IV, nr. 2
Iunie 2004 (13)

Botoșani

FORUM CULTURAL

Anul IV, nr. 2, iunie 2004 (13)

Editura Axa Botoşani

Coperta I - Vas cucutenian de la Drăguşeni - Botoşani
Coperta II - Turnul bisericii Popăuţi - Botoşani

Redacţia

Redactor coordonator

dr. Octavian-Liviu Şovan

Redactori

Dana Petrariu, Arhim. Luca Diaconu,
Stela Giosan, Ionel Bejenaru, Gellu Dorian

Tehnoredactare

Octavian-Liviu Şovan, Mihai-Ciprian Furnică
Botoşani, str. Unirii nr. 10, tel.-fax. 516925, tel. 515173

SUMAR

CRONICA

Gellu Dorian
Zilele Eminescu – 15 iunie 2004......1

PATRIMONIU ARHEOLOGIC

dr. Octavian Liviu Şovan
Accesorii vestimentare descoperite în necropola din secolul IV-V p. Chr. de la Mihălăşeni, judeţul Botoşani – fibulele......3
Prof. dr. Mircea D. Matei
Cercetări arheologice la biserica lui Ştefan cel Mare „Sf. Nicolae" din Dorohoi(1)......9

PATRIMONIU MOBIL

Stela Giosan
Documente privind începutul sistematizării oraşului Botoşani......14
Ştefan Cervatiuc
Contribuţii privind sigiliul oraşului Botoşani până în anul 1862 (1)......18
dr. Angela Olariu
Arta populară din zona Botoşanilor. Scoarţe şi lăicere (7)......20
Steliana Băltuţă
Ştergarul popular-utilitate şi decor......24

PATRIMONIU IMOBIL

Dumitru Agachi
Un topos uitat – Schitul lui Agafton......27
dr. Eugenia Greceanu
Ansamblul urban medieval Botoşani (9)......34
Protosinghel Luca Diaconu
Mănăstirea „Sf. Nicolae" Domnesc Popăuţi. Scurtă prezentare......37

COLECŢII-COLECŢIONARI

Mihai Cornaci
Monede din emisiunile lui Ştefan cel Mare şi Sfânt în colecţii particulare botoşănene......39

Anul IV, nr.2 , iunie 2004 (13)

Forum cultural

REVISTĂ
EDITATĂ DE DIRECȚIA JUDEȚEANĂ PENTRU CULTURĂ, CULTE ȘI PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL BOTOȘANI

CRONICA

Zilele Eminescu – 15 iunie 2004

Gellu Dorian

Cei 115 ani de la moartea lui Mihai Eminescu au fost comemorați la Botoșani și Ipotești în spiritul tradiției și respectului față de memoria poetului național. Asta cel puțin din partea organizatorilor care s-au străduit și de data aceasta, cu resurse puține, să realizeze un program coerent, susținut, la care au participat invitați din toată țara și din străinătate, mai puțin însă, publicul botoșănean, interesat, probabil, la început de săptămână, de campania electorală decât de un fapt cultural. Memorialul *Ipotești – Centru Național de Studii Mihai Eminescu*, Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național, Centrul Județean de Conservare și Promovare a Tradiției Culturale Botoșani, Biblioteca Județeană *Mihai Eminescu* Botoșani, Filarmonica de Stat Botoșani, Fundația Culturală *Hyperion* sunt doar câteva din instituțiile de cultură botoșănene care au contribuit la realizarea manifestărilor dedicate lui Mihai Eminescu. Acestea au cuprins, începând cu data de 13 iunie, un Simpozion național pe tema *Eminescu-Carte-Cultură-Civilizație*, organizat de Biblioteca Județeană *Mihai Eminescu*, la care au participat invitați de la universitățile din Iași, Cluj, Sibiu, București, Timișoara și de la bibliotecile județene din țară, simpozion în cadrul căruia a fost lansat și volumul VI din seria *Studii eminesciene*: ziua de 14 iunie a fost consacrată jurizării lucrărilor sosite la cea de a XXII-a ediție a Concursului Național de Poezie și Interpretare Critică a Operei Eminesciene *Porni Luceafărul*..., organizat de Centrul Județean de Conservare și Promovare a Culturii Tradiționale Botoșani și unui recital de muzică și poezie în aer liber, pe Pietonalul Unirii, la care au participat poeții: George Vulturescu, Dan Mircea Cipariu, Ioan Pintea, Olimpiu Nușfelean, Carolina Ilica, Marius Chelaru, Liviu Apetroaie, Corneliu Fotea, Sterian Vicol, Marian Constandache, George Vidican, Daniel Corbu, Dan Sociu, Petruț Pârvescu, Vlad Scutelnicu, Maria Baciu, Lucreția Andronic, Dumitru Țiganiuc și cantautorul Vasile

Asiminicesei; în încheierea recitalului a fost prezentat filmul *Melancolia*, realizat de Mihaela Ioan şi Valentin Coşereanu; 15 iunie a cuprins cele mai multe manifestări, dintre care menţionăm: lansarea CD-ului *Liniştea dintre cuvinte*, editat de Memorialul Ipoteşti şi Societatea Română de radiodifuziune, decernarea Premiilor *Porni Luceafărul...* şi a Premiilor *Hyperion*, lansarea cărţii pe suport electronic *Adio, domnu'Eminescu* de Corneliu Fotea, lansarea cărţilor *Ironia ontologică* de Mihai Ursachi, prezentată de Liviu Apetroaie, *Interviuri cu poeţi ieşeni*, de Daniel Corbu, a prezentat Vasile Spiridon, *Infinitul în 35 de clipe*, de Gaál Áron, poet din Ungaria, a prezentat Ioan Mateiuţ şi a recitat actorul Daniel Badale, cartea de poeme semnată de poetul Marian Constandache, prezentată de Liviu Apetroaie; de asemenea au mai fost vernisate expoziţiile *Timpul cuvintelor*, cuprinzând o colecţie de ceasuri aflate în patrimoniul Muzeului Literaturii Române din Iaşi, precum şi expoziţia de etnografie *Univers ipoteştean*, prezentată de Angela Paveliuc Olaru. Seara, în Amfiteatrul în aer liber de la Ipoteşti au fost decernate premiile *Teiul de Aur* şi *Teiul de Argint* de către Editura *Geea*. Acestea au revenit: la secţiunea literatură – Daniel Corbu (aur) şi Lia Ceran (argint); secţiunea arte vizuale – Liviu Suhar (aur) şi Dorin Baba(argint), secţiunea colecţii şi colecţionari – Zoltan Abraham (aur) şi Mihai Costin (argint). A urmat un concert al Filarmonicii botoşănene, dirijat de Mircea Luculescu, avându-l ca interpret pe cântăreţul de operă Vasile Martinoiu. Manifestările s-au încheiat cu un spectacol de teatru *Fără titlu*, după Marquez, susţinut de elevii Liceului textil din Botoşani.

Premiile *Porni Luceafărul...*, ediţia a XXII-a, au fost acordate următorilor poeţi: secţiunea volum de debut publicat-Dominica Drumea, pentru cartea *Crize*, Premiul *Horaţiu Ioan Laşcu* al Filialei Iaşi a USR şi Alex. Moldovan pentru cartea *Frica de sferă*, Premiul Uniunii Scriitorilor din R. Moldova; secţiunea debut în volum (manuscris) – Roxana Gabriela Branişte, Premiul Editurii *Sinteze* şi premiul revistei *Ateneu*; Ludmila Rotăraş, Premiul Editurii *Junimea* şi premiile revistelor *Hyperion* şi *Oglinda literară*; Valeriu Mititelu, Premiul Editurii *Eikon* şi premiul revistei *Viaţa Românească*; Augustin A. Cupşa, Premiul Editurii *Convorbiri literare* şi al revistelor *Convorbiri literare* şi *Familia*, premiul APLER; Oana Andra Rotaru, Premiul Editurii *Mirador*; Vali Crăciun, Premiul Editurii *Axa* şi Premiul revistei *Antiteze;* Diana Geacăr, Premiul Editurii *Parnas* şi premiul revistelor *Poesis* şi *Poezia*; Delia Vulpe, Premiul Editurii *Emia* şi premiile revistelor *Semne* şi *Porto Franco*; Silviu Gongonea, Premiul Editurii *Geea* şi premiul revistei *Arca*; Mihai Curtean, Premiul Editurii *Cronica* şi premiile revistelor *Dacia literară* şi *Colloquium*. Premiul Academiei Internaţionale Orinat-Occident a revenit poetului Silviu Gongonea; Călin Lupiţiu, Premiul revistei *Orizont*; Victor Alexandru Cozmei, premiile revistelor *Antares* şi *Cronica*; secţiunea interpretare critică – Petrişor Militaru, Premiul revistei *Convorbiri literare*; Victor Alexandru Cozmei, Premiul revistei *Mişcarea literară*; Janet Nică, Premiul revistei *Dacia literară*; Irina Roxana Georgescu, Premiul revistei *Hyperion* şi Lana Valeria Dumitru, Premiul revistei *Poesis*.

Premiile *Hyperion*, ediţia a IV-a au revenit poeţilor: George Vulturescu, pentru cartea *Stânci nupţiale*, Cassian Maria Spiridon, pentru cartea *Nimic nu tulbură ca viaţa*, Lucian Vasiliu, pentru cartea *Atelier de potcovit inorogi*.

PATRIMONIU ARHEOLOGIC

Accesorii vestimentare descoperite în necropola din secolele IV-V d. Chr. de la Mihălăşeni, jud. Botoşani – fibulele

dr. Octavian-Liviu Şovan

În necropola de la Mihălăşeni au fost descoperite numeroase accesorii vestimentare - fibule şi catarame. Un loc aparte îl au fibulele, nu mai puţin de 155 de exemplare – 117 lucrate din bronz, 27 din argint şi 11 din fier – din care 152 au fost găsite în morminte şi 3 în strat. Un număr de 111 fibule se aflau într-o stare de conservare satisfăcătoare putând fi folosite pentru alcătuirea unei tipologii deosebit de utile pentru cercetători, mai ales pentru datarea mai exactă a complexelor arheologice.

Din această complexă tipologie, evidenţiem aici fibulele cu semidisc şi placă pentagonală la picior care, lucrate în marea lor majoritate din argint, reflectă estetica vremii în materie de vestimentaţie feminină şi masculină, dar şi departajările sociale din cadrul comunităţii rurale de la Mihălăşeni. Ele au fost încadrate în tipul 4, cu două variante.

4a. Fibule având resort simplu, cu o singură spirală (fig.1). Au fost descoperite 4 exemplare în mormintele 53 (1), 297 (1-2) şi 493 (1) . Aceste fibule au portagrafa fixată pe jumătatea superioară a plăcii (mormântul 493) sau în formă de teacă pe trei sferturi din lungimea plăcii (mormântul 297). Baza arcului are un singur orificiu prin care trece axul resortului şi care este format din trei segmente, dintre care unul central, activ, cu agrafă şi coardă pe dedesubt şi două laterale, cu rol decorativ. Fibula 1 din mormântul 297 are axul de fier, iar fibula 2 din acelaşi mormânt are axul executat dintr-un tub lucrat din tablă de argint. Fragmentul de fibulă din mormântul 53 şi fibula din mormântul 493 sunt lucrate din bronz.

Această variantă de fibule este, se pare, răspândită mai ales în aria vestică a culturii. Au fost descoperite în Transilvania, la Sântana de Mureş (Kovács, 1912, fig. 52, 4a-b; 62, 3a, 3b, 3c; 66, a, b, c), la est şi sud de Carpaţi, la Leţcani (Bloşiu, 1975, p. 212, fig. 30, 5), Iveşti-Vaslui (Palade, 1970, p. 75), Alexandru Odobescu (Mitrea, Preda, 1966, p. 96-103, fig. 238, 1), Şpanţov (idem, p. 138, fig. 76, 3), Mogoşani (Diaconu, 1970, fig. 12, 7, 13, 15), Târgşor (Diaconu, 1965, p. 93, pl. XCIII, 3, 4). La Cacaleţi-Giurgiu (Rădulescu, Ionescu, 1963, p. 179, fig. 4, 1-2) o fibulă de acest tip era de fier, cu axul şi portafraga de bronz, o parte a fibulei fiind placată cu foiţă de aur, în care au fost încrustate două pietre preţioase. O fibulă asemănătoare a mai fost descoperită şi la Gavrilovka (Symonovič, 1960, pl. XIII, 6). La Iatrus, în Bulgaria, o fibulă de acest tip era decorată pe semidisc cu trei, iar pe piciorul pentagonal cu două grupe de cercuri concentrice cu punct la mijloc, motiv decorativ care se regăseşte, de regulă, pe pandantivele prismatice de os (Gomolka-Fuchs, 1995, p. 93-94, fig. 2, 8).

4b. Fibule cu spirală dublă (fig. 2-4). Au fost descoperite 13 exemplare în mormintele 74 (1-2), 123 (1-2), 241 (1), 340 (1), 347 (1-2), 353 (1), 369 (1-2) şi 514 (1-2). S-au descoperit mai ales în zonele marginale ale necropolei . Ele au portagrafa fixă pe jumătatea superioară a plăcii, două segmente de sârmă decorate prin crestare ataşate la capetele arcului, buton fixat mecanic pe un ac executat prin turnare deasupra semidiscului şi placa pentagonală cu lăţimea maximă la jumătatea inferioară. Resortul este dublu, cel superior fiind realizat dintr-o singură bucată cu coardă sau din două bucăţi fără coardă, iar cel inferior din trei segmente, dintre care unul central, activ, din care porneşte agrafa şi coarda pe sub agrafă şi două segmente laterale decorative.

Fibulele din mormintele 123 şi 340 au tot două orificii în baza arcului, însă fibula 1din mormântul 123 are resortul format din două bucăţi. Agrafa continuă cu două spirale pe ax, dar care nu au legătură cu spiralele care pleacă din centru spre margini şi de aici se transformă în coardă trecută prin al doilea orificiu al bazei arcului. Fibula 2 din mormântul 123 şi cea din mormântul 340 au resortul format din două părţi, unul central, activ, cu coardă pe sub agrafă, iar al doilea segment, pornind şi terminându-se lângă segmentul central, trec pe la capetele axului şi prin al doilea orificiu al bazei arcului.

Axele sunt executate din tuburi de tablă de argint unite la capete cu una sau două bucăţi de sârmă de argint pentru consolidarea sistemului, ca la fibula de argint din mormântul 353, iar la celelalte sunt de fier. Tot de fier este şi axul fibulei din mormântul 340. Pe cele două sau patru capete ale axelor sunt fixate mecanic butoane de argint.

Această variantă are o răspândire largă şi se găseşte mai frecvent decât precedenta. Este atestată în Transilvania, la Sântana de Mureş (Kovács, 1912, fig. 52, 3c, 4c) şi Fântânele (Marinescu, Gaiu, 1989, p. 139, fig. 7A, 1-2), la est şi sud de Carpaţi, la Bârlad-Valea Seacă (Palade, 1986, pl. R91b, 18-19), Izvorul (Mitrea, Preda, 1966, p. 138, fig. 206, 2, 4), Mogoşani (Diaconu, 1970, fig, 12, 14), Boanca-Călăraşi (Munteanu, Rădulescu, 1992, p. 127, fig. 2), precum şi la est de Prut, la Slobozia-Chişcăreni, (Brujako, Levinskij, Rosohatskij, 1992, p. 153-154, fig. 3, 3-4), Ranževoe (Symonovič, 1967.2, fig. 15, 1-2, 1A-2A), Nikolaevka (Rikman, Rafalovič, Hynku, 1971, fig. 4, 4), Belenkoe (Gudkova, 1991, fig. 1, 5-6), Gavrilovka (Symonovič, 1960, pl. XIII, 12-13), Černjachov (Petrov, 1964, fig. 11, 17-18) etc, ca şi în Dobrogea, la Piatra Frecăţei (Petre, 1987, p. 24, fig. 61d). Ele au circulat şi în afara arealului culturii Sântana de Mureş-Černjachov, aşa cum spre exemplu o atestă descoperirile de la Tiszadob - Sziget (Istvánovits, 1993, fig.6,7; 8,2) . Unele observaţii şi o cartare a fibulelor cu semidisc şi picior pentagonal în România se găsesc la K. Horedt (1982, p.131-133. fig.53) şi Gh. Diaconu (1973, pl. IV-VI). Aceste tipuri de fibule au fost clasificate de Ambroz în grupa 21, subgrupa I, cu patru variante, fiind datate în secolul IV şi la începutul secolului V (Ambroz, 1966, p. 77, 82).

Un sumar studiu asupra modalităţilor de folosire a fibulelor descoperite în necropola de la Mihălăşeni ne-a îngăduit să încercăm şi o reconstituire a costumaţiei folosite în epocă (fig. 5).

Menţionăm că între resturile cinerare a fost descoperită doar o singură fibulă de argint, (mormântul 9), în stare fragmentară şi trecută prin rugul funerar. Marea majoritate a acestora a fost descoperită în mormintele de înhumaţie

Fibulele erau purtate de regulă câte una sau câte două. Doar în două cazuri au fost descoperite câte trei fibule într-un mormânt. În mormântul 2, pe lângă o fibulă de bronz găsită pe umărul stâng şi una fragmentară de fier găsită pe umărul drept, a mai fost descoperită o fibulă de argint între genunchii înhumatului, alături de alte obiecte, unele dintre ele fiind purtate probabil într-o pungă de piele sau pânză. Probabil că fibula avea rolul de a închide gura pungii. În mormântul 123, alături de două fibule de argint a mai fost descoperită şi o fibulă de bronz, deformată, în umplutura gropii mormântului, la 10 cm deasupra fundului gropii, ceea ce ne indică faptul că prezenţa ei în mormânt este întâmplătoare.

Locul în care au fost descoperite fibulele în morminte arată evident modul şi locul în care acestea prindeau de îmbrăcămintea. Câte una sau două, în majoritatea mormintelor, fibulele au fost găsite pe umărul stâng sau drept, în primul caz, respectiv pe amândoi umerii.

În cazul mormântului 167, au fost descoperite două fibule de bronz pe umărul drept. În mormântul 181, ambele fibule au fost găsite în partea de jos a toracelui, de o parte şi de alta. În mormântul 389, una din fibule se găsea pe partea dreaptă a toracelui, sub cealaltă fibulă, aflată pe umăr. În mormîntul 297, o fibulă se găsea pe torace, iar alta pe umăr, în mormîntul 309, ambele sunt pe torace. În mormântul 493, una din

Fig. 1. Fibule tip 4a (M297)

Fig. 2. Fibule tip 4b (M347)

Fig. 3. Fibule tip 4b (M369)

Fig. 4. Fibule tip 4b (M74)

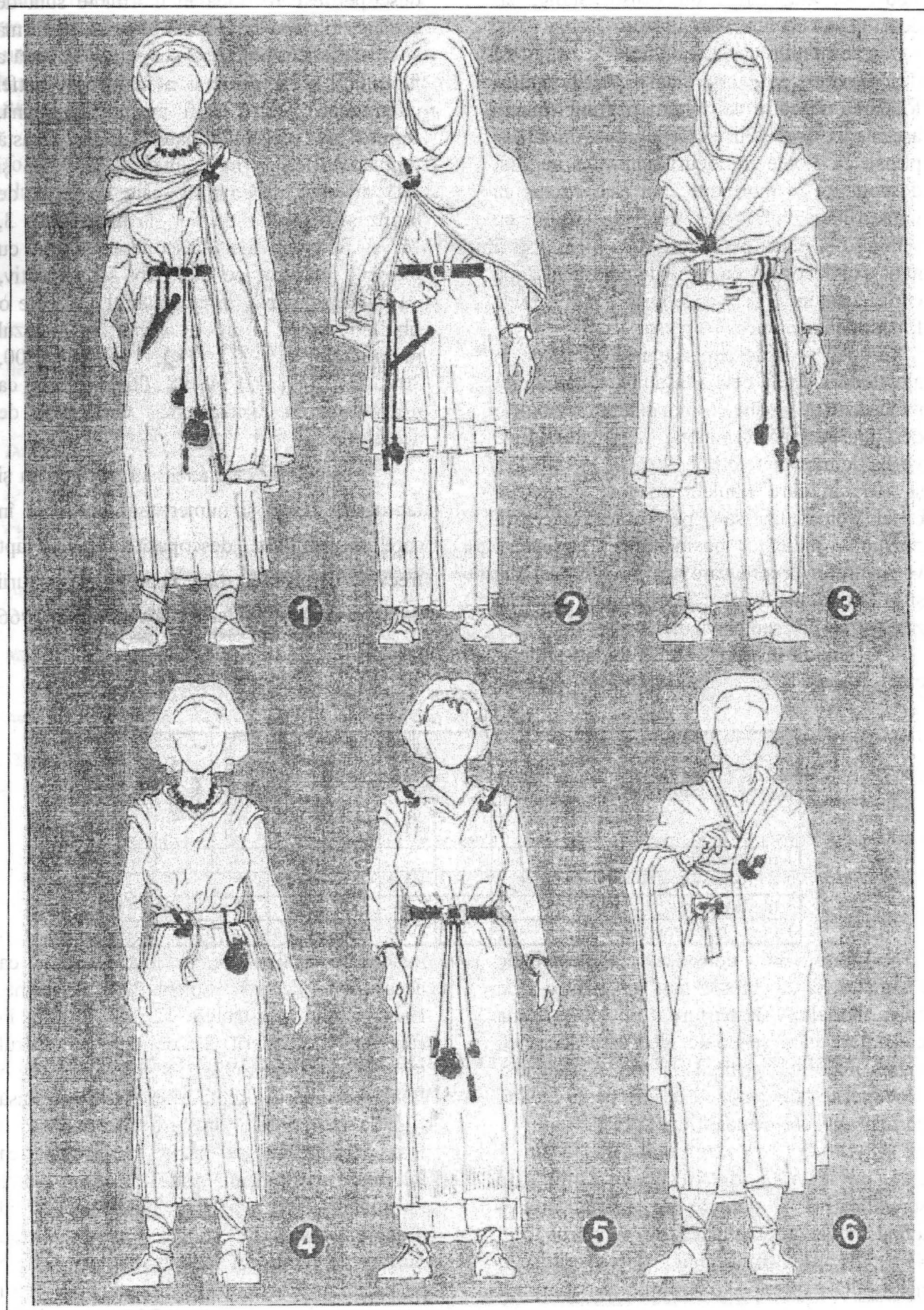

Fig. 5. Obiceiuri de port la femei-reconstituire

fibule se afla lângă humerusul stâng, iar cealaltă sub clavicula dreaptă..

Situațiile în care fibulele au fost descoperite pe umeri ar putea indica folosirea de către cei înhumați a unei mantii așezate pe spate cu colțurile aduse în față și prinse cu fibule în locurile în care au fost descoperite în morminte. Nu este exclus ca unele fibule, mai ales cele de argint cu semidisc și placă pentagonală la picior, să fi avut rol decorativ ca piese de podoabă, după cum poate fi acceptată și dubla funcționalitate a acestor piese.

Au fost descoperite însă și fibule în alte locuri decât cele obișnuite, enumerate mai sus (nu luăm în considerație fibulele descoperite în mormintele deranjate). Este vorba de mormintele 175, 202, 231, 380, 455 și 501, în care fibulele au fost găsite pe oasele bazinului sau pe torace. Această poziție indică posibilitatea prinderii veșmântului despre care am amintit mai sus și în alte locuri decât cele obișnuite, adică în zona umerilor sau claviculelor.

Un alt aspect care trebuie subliniat este acela că majoritatea fibulelor descoperite câte două în morminte sunt de același tip, fiind în general identice ca formă și chiar dimensiuni. Aceasta este o dovadă a faptului că ele au fost achiziționate astfel intenționat, pentru a fi purtate împreună. Rareori se constată abateri de la această regulă. Astfel, în mormintele 2, 58, 263 și 493 au fost descoperite câte o fibulă de bronz și respectiv de fier, în mormintele 3, 77 și 358 au fost descoperite fibule cu piciorul înfășurat pe dedesubt și, respectiv, cu portagrafă fixă, în mormântul 114 câte o fibulă de bronz și una de argint, iar în cazul mormintelor 52, 132, 181, 198, 264, 300, 309, 427, 447, 451 și 488, fibule diferite ca mărime și ca formă, chiar dacă erau de același tip.

În sfârșit, este cazul să menționăm și faptul că există și numeroase morminte în care nu au fost descoperite fibule, fapt frecvent de altfel în toate necropolele culturii Sântana de Mureș-Černjachov (Ioniță, 1966 p. 234).

Accesorii vestimentare, în functie de vârsta și sex

Categorii obiecte	0 - 7 ani	8 - 14 ani	15 - 18 ani	Peste 18 ani	Total	Sex nedeterminat	Sex feminin	Sex bărbătesc
1 fibula stânga	3	-	1	15	19	3	13	3
2 fibule pe umeri	6	1	1	33	41	7	34	-
1 fibula dreapta	2	1	1	13	17	2	12	3
1 fibula bazin/torace	-	-	-	6	6	-	3	3

Luînd în considerare elementele rezumate în tabelul de mai jos pentru cele patru modalități de purtare a fibulelor, prima constatare care se poate face este aceea că marea majoritate a fibulelor (68 ex.) au fost descoperite la persoanele avînd peste 18 ani, comparativ cu grupele de vîrstă 0-7 ani (11 ex.), 8-14 ani (2 ex.), respectiv 15-18 ani (3 ex.), cu un total de 16 fibule. Cifra este semnificativă și departe de a fi aleatorie, avînd în vedere faptul că din numărul total de 520 de morminte descoperite în necropolă, aproape o treime au aparținut ultimelor trei vîrste.

A doua constatare care se poate face folosind tabelul este aceea că marea majoritate a fibulelor au fost utilizate ca accesorii ale vestimentației feminine. Excepție fac mormintele 42, 439 și 450, în care s-au descoperit cîte o fibulă pe umărul stîng și mormintele 92, 138 și 375, cu cîte o fibulă pe umărul drept. Interesantă este însă situația mormintelor în care cîte o fibulă a fost descoperită pe bazin sau pe partea inferioară a toracelui. Astfel, în două dintre morminte, 202 și 501, fibulele găsite în dreapta, respectiv stînga toracelui erau purtate de femei. În schimb, fibulele purtate pe bazin au aparținut în trei cazuri din patru unor bărbați (mormintele 175, 231 și 380), doar în mormântul 455 constatîndu-se o excepție. Portul fibulelor perechi este însă o

caracteristică exclusivă pentru persoanele de sex feminin, indiferent dacă erau purtate pe umeri sau în alte poziții, ca cele amintite mai sus pentru mormintele 167,181, 297, 309, 389 și 493.

Dacă pentru modul în care au fost folosite fibulele purtate pe umeri sau claviculă ne dau ideie monumentele sculpturale și monedele lumii romane sau provincial romane, mai dificilă ni se pare explicarea sistemului de utilizare a fibulelor descoperite cîte una sau două pe torace sau oasele bazinului (în cazul mormîntului 493, una din fibule a fost descoperită lângă humerusul stâng).

Bibliografie

Ambroz, 1966 – A. K. Ambroz, *Fibuly iugo Evropeiskoj časti SSSR II- v. do n.e.*, Moscova, 1966.

Bloşiu, 1975 – C. Bloşiu, *Necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Leţcani(jud. Iaşi)*, în *ArhMold*, VIII, Bucureşti, 1975, p. 203-280.

Brujako, Levinskij, Rosochatskij, 1992 – I.V. Brujako, A. N. Levinskij, A. A. Rosochatskij, *Novye nachodki stekliannych kubkov iz mogil'nikov Černjachovskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskovo meždurečja*, în *MIAKišinev*, 1992, p. 149-159.

Diaconu, 1965 - Gh. Diaconu, *Târgşor, necropola din secolele III-IV e.n.*, Bucureşti, 1965.

Diaconu, 1970 – *Mogoşani, necropola din secolele III-IV e. n.*, Târgovişte, 1970

Diaconu, 1973 - Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit halbkreisförmiger kopfplatte und rontenförmiger fuss aus Dazien*, în *Dacia*, XVII, 1973, p. 257-275.

Gomolka-Fuchs, 1995 – G. Gomolka-Fuchs, *Die Kleifunde und ihre Aussagen zur Bevölkerung von Iatrus*, în *Iatrus-Krivina*, V, 1995, p. 81-108.

Gudkova, 1991 – A. V. Gudkova, *Černjachovskoe pamjatniki Budžeakskoj stepy*, în *Drevnosti Jugo-zapada SSSR*, Chişinău, 1991

Horedt, 1982 – K. Horedt, *Siebenbürger in spätrőmischer Zeit*, Bucureşti, 1982.

Istvànovits, 1993 – E. Istvànovits, *Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget*, în *ActArchH*, 45, 1993, p. 91-146.

Kovács, 1912 – I. Kovács, *A marossentannai népvándorláskari temetö*, în *Dolgozatok*, III, Cluj, 1912.

Marinescu, Gaiu, 1989 – G. Marinescu, C. Gaiu, *Die necropole bei Fântânele „Rât", , Gem. Matei, jud. Bistriţa-Năsăud, aus dem 4. Jahrhundert u. Z.*, în *Dacia*, XXXIII, 1-2, 1989, p. 125-143.

Mitrea, Preda, 1966 – B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e. n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966.

Munteanu, Rădulescu, 1992 – M. Munteanu, F. Rădulescu, *Două necropole din secolul IV e. n. recent descoperite în sud-estul Munteniei*, în *Thraco-Dacica*, XIII, 1-2, Bucureşti, 1992

Palade, 1970 – V. Palade, *Un mormânt de înhumaţie din sec. al IV-lea descoperit la Iveşti (jud. Vaslui)*, în *CercIst*, Iaşi, 1970, p. 73-76.

Palade, 1986 – *Nécropole du IV-e et commencement du V-e siècle de n. è. à Bârlad-Valea Seacă*, în *InvArch*, 12, 1986.

Petre, 1987 – A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (II-e-VII-e siècle de notre ère)*, Bucureşti, 1987.

Petrov, 1964 – V. P. Petrov, *Černjachovskij mogil'nik*, în *MIA*, 116, 1964, p. 53-164.

Rădulescu, Ionescu, 1963 – Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Noi morminte din sec. IV e. n. descoperite la Cacaleţi (r. Giurgiu)*, în *SCIV*, 1963, p. 175-182.

Rikman, Rafalovič, Hynku, 1971 – E. A. Rikman, I. A. Rafalovič, I. G. Hynku, *Očerki istorii kul'tury Moldavii (II-XIV v.v.)*, Chişinău, 1971.

Symonovič, 1960 – E. A. Symonovič, *Raskopki mogil'nika i ovčirni sovchozo Pridneprovkovo na nižnem Dnepre*, în *MIA*, 116, 82, 1960, p. 192-238.

Symonovič, 1967 – E. A. Symonovič, *Itogi posledovanij Černjachovskich pamjatnikov v severnom Pričernomorie*, în *MIA*, 139, 1967, p. 205-237.

Cercetări arheologice la biserica lui Ştefan cel Mare „Sf. Nicolae" din Dorohoi (1) *

Prof. dr. Mircea D. Matei

În ziua de 8 iulie 1996, au început săpături arheologice (cu caracter de sondaj și de proporții restrânse) la biserica cu hramul *Sf. Nicolae* din Dorohoi, proporțiile săpăturii fiind determinate de chiar obiectivul lor principal: furnizarea de date și observații necesare întocmirii proiectului de restaurare a monumentului.

Ca principiu, s-a aplicat, și de această dată, amplasarea săpăturilor exclusiv în legătură directă cu zidurile bisericii, fiecare secțiune sau casetă pornind chiar de la zidurile bisericii. Potrivit planului convenit anterior între conducătorul săpăturii

arheologice şi şeful proiectului de restaurare (arh. Virgil Polizu), amplasarea săpăturilor a ţinut seama de nevoia deschiderii a minimum 2 secţiuni pe laturile lungi ale bisericii, excepţie făcând latura de vest, pe care s-au deschis 3 secţiuni, precum şi absida altarului, pe care s-a deschis o singură secţiune (amplasată în continuarea axului longitudinal al bisericii).

Cercetarea a început prin deschiderea secţiunii I(SI), amplasată pe colţul de nord-vest al bisericii, obiectivul principal al acestei secţiuni fiind stabilirea adâncimii fundaţiei bisericii, precum şi obţinerea datelor esenţiale referitoare la tehnica de construcţie a fundaţiei şi la starea de conservare a acesteia.

Având dimensiunile de 3,60x2,00 m, SI s-a adâncit până la -2,45 m faţă de nivelul actual de călcare din jurul bisericii şi a condus la următoarele observaţii:

a)La adâncimea de 0,30 m a apărut, ca element de noutate absolută, o fundaţie anterioară bisericii actuale;

b)Lucrată din blocuri de piatră de dimensiuni şi forme diferite, această fundaţie – aparţinând unei biserici anterioare ctitoriei (1495) lui Ştefan cel Mare - prezintă, pe adâncimea ei, două aspecte distincte, şi anume: de la talpa fundaţiei, până la înălţimea de 0,80 m, structura fundaţiei are un aspect diferit faţă de partea situată deasupra cotei menţionate, în sensul că fundaţia are un aspect asemănător unei zidării organizate, în timp ce de la cota amintită până la limita superioară a fundaţiei, structura acesteia este deosebită: întreaga fundaţie este realizată dintr-un amestec de piatră şi mortar alb, fără să prezinte urmele vreunei rânduiri ordonate a blocurilor de piatră. Raportând această realitate la structura solului în care a fost săpat şanţul de fundaţie, s-a observat că partea inferioară a fundaţiei, care se prezintă sub forma unei zidării oarecum organizate, corespunde cu adâncimea şanţului de fundaţie săpat în pământul galben.

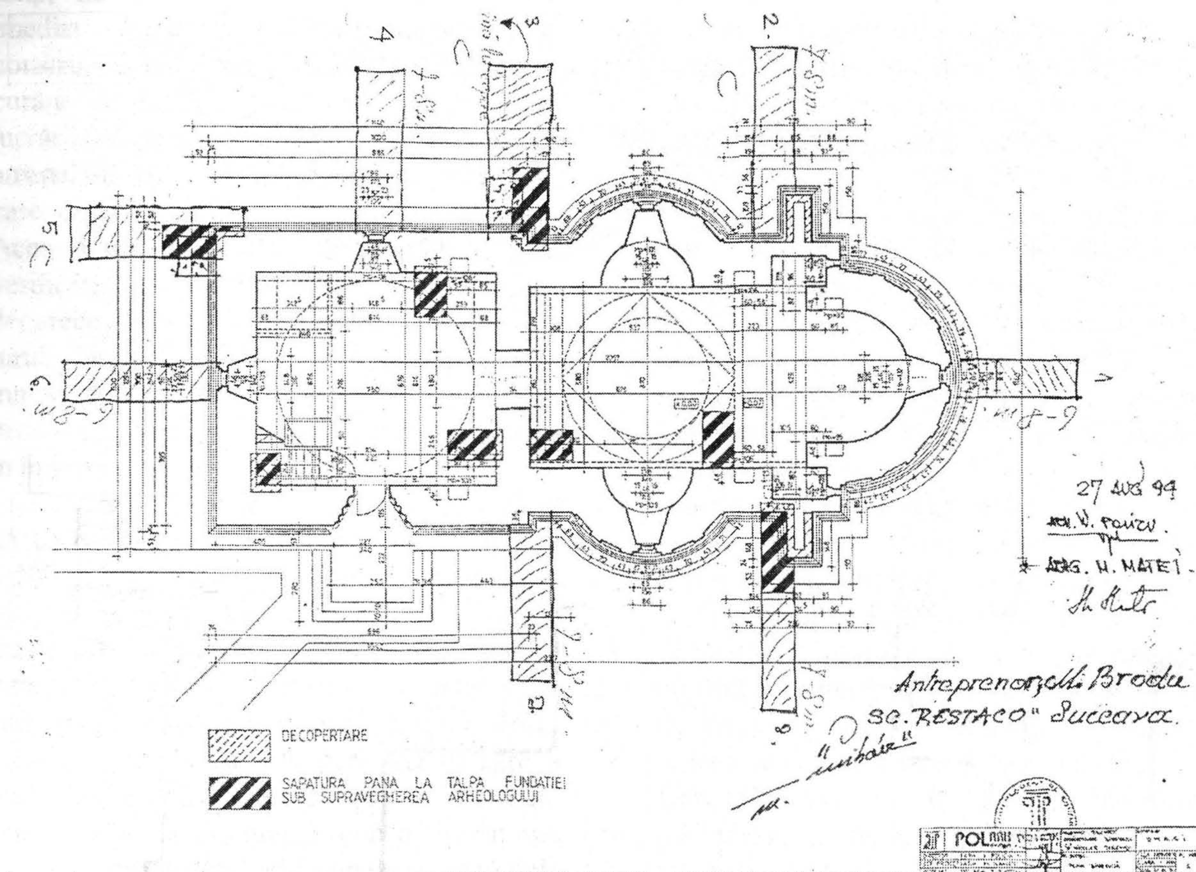
De la cota 0,80 m, măsurată de la talpa fundaţiei, şi până la umărul acesteia, şanţul de fundaţie a fost săpat în humusul medieval, mai puţin compact decât pământul galben, ceea ce a făcut ca, la turnarea fundaţiei, faţa exterioară a acesteia să prezinte vizibile neregularităţi, în comparaţie cu partea inferioară a aceleiaşi fundaţii.

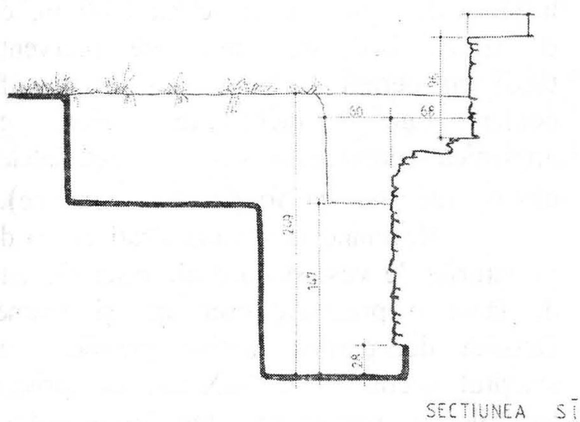
c) Deasupra umărului fundaţiei (aflat, după cum am precizat, la 0,30 m faţă de nivelul actual de călcare din jurul bisericii, pe latura de vest a acesteia) s-au mai păstrat resturi ale primei asize a elevaţiei bisericii vechi. Lespezile de piatră aparţinând acestei prime asize a elevaţiei sunt retrase cu circa 0,15-0,18 m faţă de exteriorul fundaţiei, ele prezentând un aspect de zidărie îngrijită, cu faţa regulată, iar lespezile sunt legate cu mortar alb consistent. În context, adăugăm că observaţia făcută în SI – referitoare la existenţa primei asize a elevaţiei zidului bisericii - s-a confirmat şi în SVII, în care s-au descoperit, însă, blocuri din două asize ale zidului vestic al aceleiaşi prime biserici. Şi aici, elevaţia este retrasă – în raport cu faţa exterioară a fundaţiei – tot cu circa 0,15-0,18 m, această situaţie înlăturând orice dubiu în legătură cu interpretarea propusă de noi referitoare la conservarea asizelor de bază ale elevaţiei zidului de vest al primei biserici de piatră de la Dorohoi.

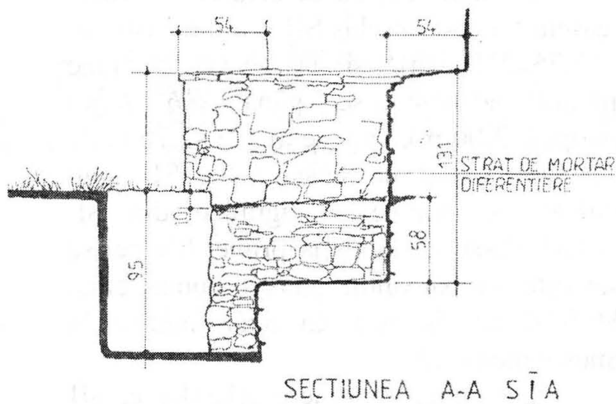
Constatarea existenţei unei fundaţii anterioare ctitoriei lui Ştefan cel Mare, ca şi observaţia că zidul de vest al bisericii ridicate în anul 1495 se foloseşte de fundaţia bisericii anterioare ne-au obligat să acceptăm ipoteza că biserica actuală urmăreşte traseul fundaţiei bisericii care a precedat-o, această ipoteză obligându-ne să modificăm planul de săpătură stabilit anterior. Astfel, s-a impus deschiderea casetei IA, situată în lungul zidului de nord al bisericii actuale şi cuprinzând întreaga porţiune dintre colţul de nord-vest al bisericii şi absida laterală de nord a ei.

Având dimensiunile de 11,90x1,50 m, caseta IA nu a mai fost adâncită decât până la -0,60-0,70 m faţă de nivelul actual de călcare. Deschisă numai cu scopul stabilirii raportului planimetric dintre cele două biserici, caseta IA a evidenţiat faptul că, pe toată lungimea casetei, fundaţia primei biserici depăşeşte, în medie, cu circa 0,50 m, baza băncii ctitoriei lui Ştefan cel Mare, ceea ce ne-a condus la concluzia că lăţimea

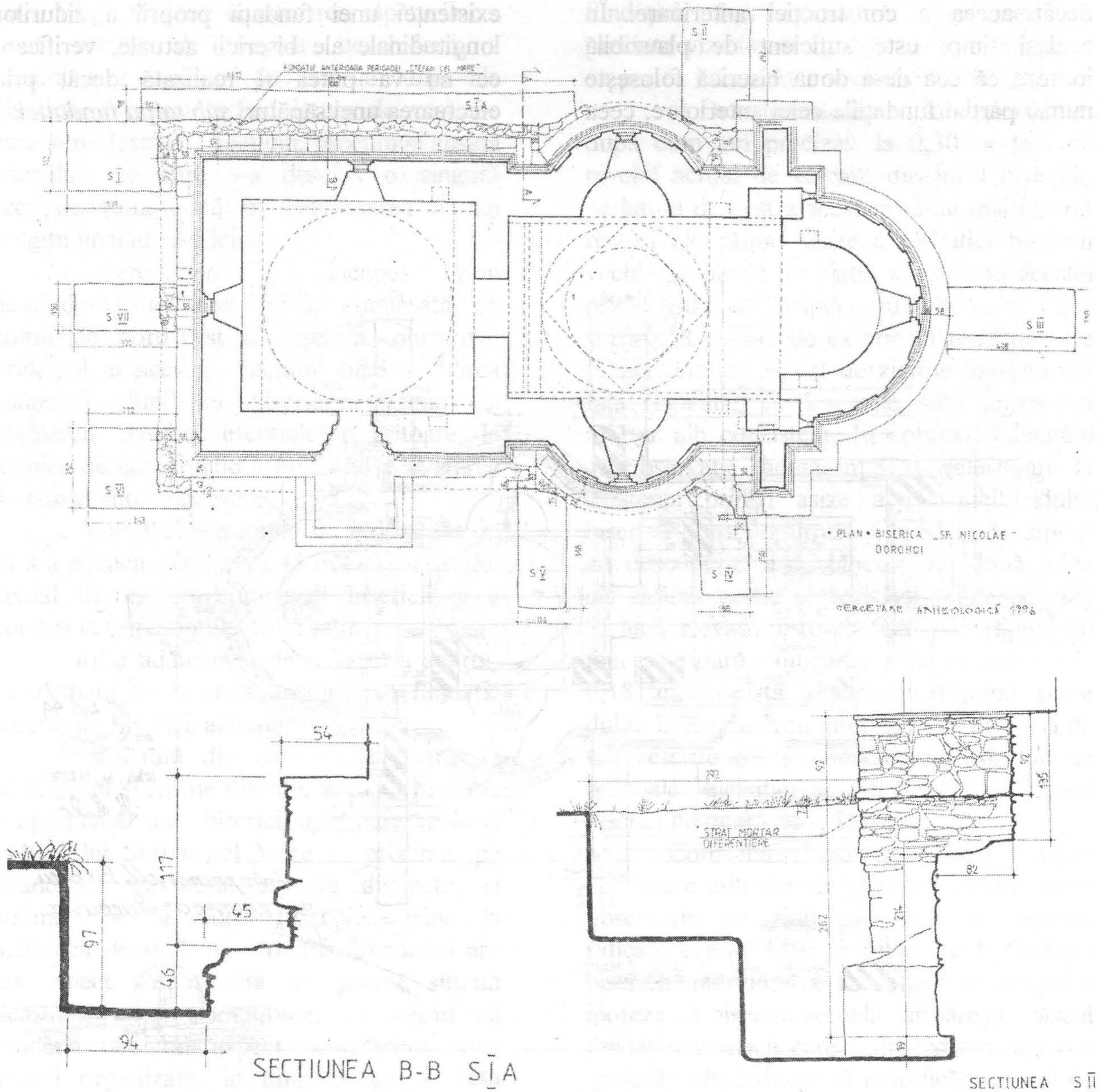
bisericii din anul 1495 este sensibil mai mică decât aceea a construcției anterioare. În același timp, este suficient de plauzibilă ipoteza că cea de-a doua biserică folosește numai parțial fundațiile celei anterioare, ceea ce creează obligația verificării, în viitor, a existenței unei fundații proprii a zidurilor longitudinale ale bisericii actuale, verificare ce nu va putea fi realizată decât prin efectuarea unei săpături *sub talpa fundației.*

SECTIUNEA S I

SECTIUNEA A-A S I A

Concomitent cu cercetarea efectuată în caseta IA, s-a deschis SII (cu dimensiunile de 3,75x2,25 m), şi în acestă secţiune săpătura adâncindu-se până *sub talpa fundaţiei*(-3,00 m), care se afla la -2,70 m de la nivelul actual de călcare. În SII s-au verificat observaţiile stratigrafice din SI, constatându-se că fundaţia primei biserici se adânceşte în pământul galben numai circa 0,80-0,90 m, în rest ea adâncindu-se în humusul medieval.

Din punct de vedere arheologic, SII prezintă un element nou în raport cu observaţiile făcute în alte secţiuni, şi anume: depunerile conţinând materiale arheologice însumează o grosime de circa 0,80 m, cu precizarea, însă, că numeroase intervenţii târzii nu permit stabilirea unei stratigrafii contemporane concludente, ceea ce împiedică datarea certă a materialelor descoperite (mai ales fragmentele ceramice).

Revenind la situaţia stratigrafică de pe laturile de vest şi nord ale bisericii, este de făcut o precizare esenţială, şi anume: datorită decapărilor masive practicate la sfârşitul secolului al XIX-lea, cu prilejul lucrărilor de restaurare a bisericii actuale – decapări care, în unele porţiuni din jurul bisericii, au depăşit grosimea de 0,60 m – singurul element stratigrafic cert conservat

până în prezent este reprezentat de nivelul corespunzător perioadei de construcție a primei biserici. Acest nivel se prezintă sub forma unui strat subțire și discontinuu de mortar alb, dar faptul că din el lipsesc fragmente de piatră spartă sau alte componente obișnuite ale unui astfel de nivel ne conduce la ipoteza că chiar acest nivel a fost afectat de dacapările amintite. În același timp, nu este de exclus nici ipoteza că, imediat după încheierea lucrărilor de construcție a bisericii, nivelul amintit a fost curățit de materialele rămase de pe urma lucrărilor de construcție – în vederea amenajării unui eventual pavaj de lespezi, care urma să mărginească zidurile bisericii. Această ultimă ipoteză nu a putut fi, însă, verificată în această fază a săpăturilor, deoarece numeroasele intervenții târzii din jurul bisericii (provocate, mai ales, de înmormântări succesive și dense) au distrus nivelul respectiv pe o lățime de cel puțin 5-6 m în jurul bisericii.

Chiar în aceste condiții, în caseta IA de pe latura de nord a bisericii – la circa 1,50 m de colțul de nord-vest al construcției – s-a reușit descoperirea mai multor fragmente ceramice dintr-un vas parțial întregibil, fragmente aflate *sub nivelul de construcție al primei biserici* și cu ajutorul cărora se poate postula perioada în care a fost construită această primă biserică. Fragmentele în discuție provin de la un vas cenușiu, ornamentat cu caneluri orizontale puțin adânci, toate elementele (pastă, culoare, ornament și profil) asigurând datarea vasului în discuție în perioada de sfârșit a domniei lui Alexandru cel Bun, mai exact în al treilea deceniu al secolului al XV-lea. Faptul că fragmentele în discuție, ca și altele provenind de la vase cu aceleași caracteristici, au fost descoperite *sub* nivelul de construcție corespunzător primei biserici ne determină să propunem datarea acesteia spre finele domniei voievodului amintit.

În acest context, este de adăugat precizarea că fragmente caracteristice similare s-au mai descoperit și în alte secțiuni practicate în jurul bisericii, numai că absența unei situații stratigrafice *certe* în favoarea datării propuse de noi, fiind, deci , obligați să ne mulțumim cu observațiile sigure făcute pe latura de nord a bisericii, în caseta IA. Chiar în aceste condiții, capătă o importanță esențială următoarea observație, care vine, totuși, să confirme datarea propusă de noi pentru prima biserică: în toate secțiunile și casetele practicate în jurul bisericii, cele mai vechi materiale arheologice recoltate din săpături aparțin tocmai primelor trei decenii ale secolului al XV-lea (perioada domniei lui Alexandru cel Bun), această observație constituindu-se într-un argument științific major (dacă nu, chiar, decisiv), în sensul că, în zona unde s-a construit prima biserică, cel mai vechi nivel de locuire – străpuns de șanțul de fundație – a fost, cu siguranță, nivelul Alexandru cel Bun. Cât privește materialele arheologice mai târzii, inclusiv monedele, este sigur că au fost antrenate pe verticală de foarte numeroasele gropi de morminte din jurul bisericii, ceea ce le face să-și piardă o bună parte din valoarea lor probatorie cronologică.

* Cercetarea a fost efectuată în baza Contractului nr. 2/martie 1994, încheiat între DMASI București și SC Restaco-Suceava, director Mihai Bradu. În anii 1994-1995 au demarat lucrările de cercetare de parament și restaurare, întrerupte din lipsă de fonduri. În 2003, firma SC Restaco din Suceava a repornit ample lucrări de consolidare-restaurare în structură, arhitectură, șarpantă, învelitori și instalații, lucrări finanțate de Ministerul Culturii și Cultelor și cofinanțate de Compania Națională de Investiții (*n.n.- Octavian-.Liviu Șovan*).

PATRIMONIU MOBIL

Documente privind începutul sistematizării oraşului Botoşani

Stela Giosan

Din colecţia de documente a Filialei Arhivelor Statului Botoşani fac parte un număr mare de zapise, mărturii hotarnice şi hotărnicii, acte de vânzare-cumpărare, testamente care conţin numeroase informaţii documentare privind preocuparea ce a existat din cele mai vechi timpuri, în vederea *sistematizării* oraşului Botoşani, dacă putem să o numim aşa, care a mers de la schimburile de locuri între diferiţi proprietari pentru *deschiderea uliţei*, exproprierile de utilitate publică făcute de autorităţile locale, până la *alinierea uliţelor* şi atribuirea denumirii acestora.. Din multitudinea acestor documente se detaşează net, trei hrisoave domneşti care cuprind mai în detaliu informaţii privind preocuparea locuitorilor şi apoi a eforiei oraşului Botoşani în ce priveşte alinierea uliţelor şi *îndreptarea*, respectiv repararea acestora prin executarea unor *pavaje* (poduri) din lemn după modelul străzilor Iaşului.

Cum aceste lucrări deosebit de importante pentru funcţia de centru comercial pe care a deţinut-o multă vreme oraşul nu se puteau face decât prin intervenţia oficială a domnitorului, se parte că Botoşaniul a fost unul din primele oraşe din Moldova care, la cererea locuitorilor săi va căpăta o serie de privilegii în exclusivitate din partea acestuia care, prin consecinţele imediate sau mai târzii vor duce implicit la începutul vieţii municipale sau mai bine zis la administraţia propriu-zisă a oraşului.

Datorită unei astfel de cereri (jalbă) pe care o adresează *obştea lăcuitorilor· din Târgul Botoşani, boieri negustori şi de alte stări*, domnitorului Moldovei, Mihail Şuţu, acesta va emite în 1820 un hrisov care cuprindea o serie de privilegii care merg de la încasarea taxelor comerciale (ce vor constitui un venit propriu al târgului) până la înfiinţarea Casei Obşteşti (care mai târziu va deveni consiliul comunal), şi care avea sarcina de a dirija aceste fonduri în scopul *facerii şoselelor şi podurilor*[1].

Deoarece acest document a fost publicat în întregime de N. Iorga în *Studii şi documente* şi la el face dese referiri şi A. Gorovei în *Monografia oraşului Botoşani*, iar originalul se păstrează la Arhivele Statului Iaşi, noi ne vom referi numai la cele două hrisoave emise de Ion Sandu Sturdza, unul în 1822, decembrie 16 (foto 1-2, prima şi ultima pagină a documentului) şi celălalt în 1828, ianuarie 23, care sunt aproape identice cu cel din 1820, dar care sunt completate şi cu alte *privilegii domneşti*, în folosul obştei târgului Botoşani.

În hrisovul pe care Ion Sandu Sturdza, domnul Moldovei îl emitea la Iaşi în 1822, tot ca urmare a jalbei locuitorilor din târgul Botoşani se specifica faptul că *acest târg se află până acum fără poduri pe uleţele sale din care pricină obştia târgoveţilor se află în cea mai grea strâmtoare de nevoi şi întru pătimire, afară din putinţă de a să mai suferi*[2]. Documentul, referindu-se la starea rea a uliţelor târgului care îngreuna atât circulaţia obişnuită cât şi aprovozionarea acestuia cu cele necesare, conţine extrase din jalba înaintată domnitorului de târgoveţi: *căci afară de greutatea aceea a umblatului de a nu putea străbate uneori nici cu sufletul de la un loc la altul... apoi de cele mai multe ori, îndestularea târgului dinspre cele trebuincioase ale pitrecerii precum lemni, zahareli şi alte asămine lucruri, vine cu totul în scădere iar uneori face de istov împuţinarea şi lipsă, neputând lăcuitorii a străbate în târg ca să aducă de aceste*[3].

Referindu-se pe larg la starea rea a străzilor oraşului în tot timpul anului, dar

îndeosebi primăvara şi toamna din cauza ploilor, acestea deveneau aproape impracticabile, aşa cum se arată în continuare în jalba târgoveţilor adresată domnitorului că *şi mai vârtos în vremile de ploi primăvara şi toamna când uliţele târgului să năvoiesc şi se fac de istov neumblate*[4].

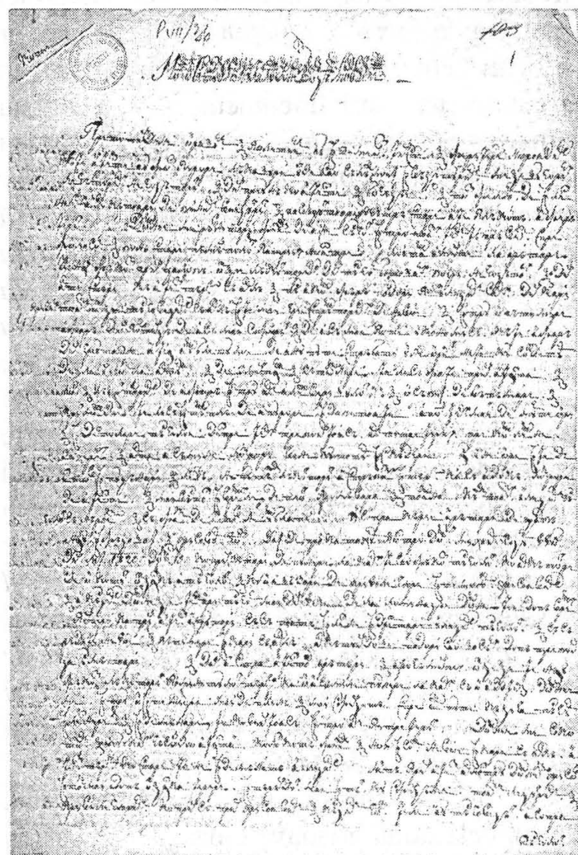

Foto1. 1822, dec. 16, Iaşi. Hrisov prin care Ioan Sandu Sturdza v.v. acordă târgului Botoşani o serie de privilegii (pag. 1).

Datorită acestor stări de lucruri care aducea numai prejudicii atât târgului în sine, cât şi locuitorilor acestuia, precum şi confruntarea cu mari dificultăţi în activităţile propriu-zise de comerţ şi de aprovizionare, Mihai Şuţu, domnitorul Moldovei a emis hrisovul său încă din 1820 *cu o aşezare de privilegiuri în temeiul hrisoavelor şi a cărţilor domneşti ce are târgul mai din vechi de la luminaţii domni ... pentru ca prin acest ajutor să se poată înlesni îndreptarea uliţelor târgului şi să ridice nevoia şi pătimirea în care se află alcătuindu-şi poduri sau şosele după trebuinţele următoare*[5].

Din aceleaşi considerente, doi ani mai târziu, noul domn al Moldovei, Ion Sandu Sturdza, emitea un nou hrisov care venea să întărească *mai întâi cu sfinţenie legiuirile şi privilegiuirile* stipulate în primul şi totodată să mai stabilească şi perceperea de noi taxe pentru crearea de venituri ce urmau a fi folosite la lucrul şoselelor pavate cu lemn şi la *îndreptarea* (întreţinerea) acestora, precum şi la construirea de poduri

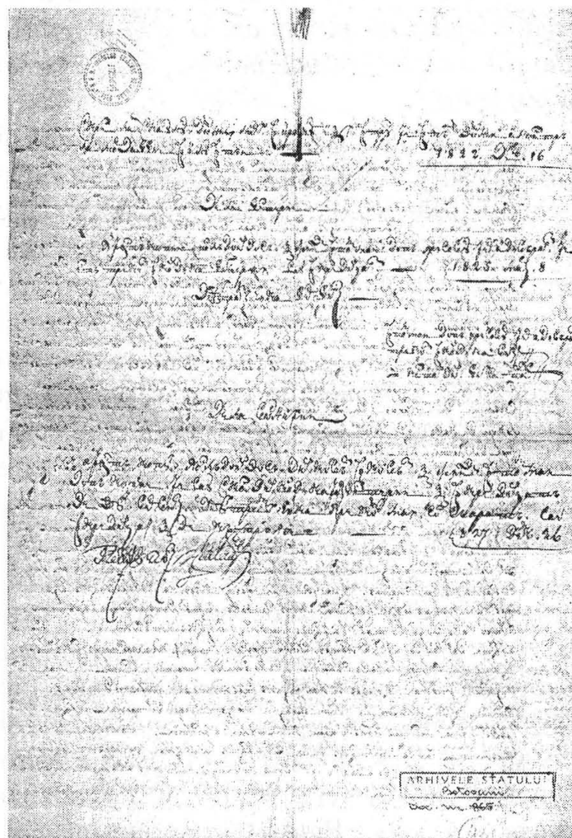

Foto2 (pag. 4)

de lemn pe unele străzi, după cum se impunea.

Taxele noi care urmau a fi încasate de obştea târgului, care se constituiau apoi în veniturile târgului, stabilite prin hrisovul din 1822 erau următoarele:

-două parale să se ia de la carele încărcate ce vor intra în târg cu orice fel de marfă de tot giugul, iar la căruţele cu cai câte două parale de tot calul;

- zece parale să se ia de toată vadra de holercă şi rachiu ce va intra în târg pentru vânzare luându-se această plată de la vânzători, iar fiind în tranzit să se ia numai câte două parale de jug;

- zece parale să se ia de toată vadra de păcură sau dohot ce se va vinde acolo în târg şi acest alişveriş să fie slobod a-l urma oarecine plătind venitul hotărât la cutia târgului;

- doi lei de toată butea şi un leu de tot polobocul cu vin ce va intra în târg spre vânzare să se ia la cutia târgului;

- zece parale să se ia de toată vadra de rachiu sau holercă ce va ieşi din velniţele lucrătoare acolo în târg, afară de ovitul legiuit iar pentru acela ce se va ridica de acolo şi se va duce în alte părţi să se ia acest venit [6].

Demn de menţionat ni se pare a fi faptul că acelaşi domnitor, şase ani mai târziu, adăuga la aceste venituri care proveneau din perceperea taxelor comerciale şi o nouă prevedere care consta în scutirea de orice taxă a veniturilor pieţii oraşului Botoşani tot în scopul folosirii acestora în efectuarea lucrărilor de edilitate publică, în special pentru alinierea stradală[7]. Această prevedere este de fapt singura care deosebeşte cele două hrisoave, în rest acestea sunt formulate aproape identic.

Veniturile rezultate din încasarea acestor taxe pentru produsele proprii cât şi cele din alte părţi care se vindeau în oraş, oglindesc totodată şi viaţa economică, în special comerţul destul de bogat şi diversificat ce se practica la Botoşani – lucru cunoscut de altfel şi favorizat de poziţia geografică a Botoşanilor, aşezat la întretăierea unor importante drumuri comerciale – alcătuiau un fond destul de substanţial care era destinat lucrărilor edilitare pe care trebuia să le administreze *Casa podurilor* (străzilor) care se înfiinţase încă de la 1820. Se impune aici a menţiona faptul că în afara creării pentru oraş a unor posibilităţi de constituire a acestor venituri, domnitorul acordă Botoşanilor şi o serie de privilegii speciale după cum urmează: *să aibă a scuti Casa podurilor un sat din cea mai cu apropiere de târg, cuprinzători de optzeci gospodari care să fie pentru întocmirea uliţelor şi pentru lucrul podurilor ale oraşului care să-şi plătească birul numai dimpreună cu legiuita răsursă iar de havalelii şi despre orice altă dare să fie într-un tot slobod şi în apărare*[8].

De asemenea, domnitorul instituia prin acest hrisov al său care venea în întâmpinarea dorinţei obştei târgului pentru îmbunătăţirea stării uliţelor oraşului, alături de contribuţia locuitorilor din ţinut şi modalitatea în care locuitorii Botoşaniului trebuiau să participe în mod direct într-un fel sau altul la *lucrul şoselelor* (obligaţie care ar fi echivalentă cu prestaţia de mai târziu). În acest sens în document se precizau următoarele obligaţii ce le reveneau orăşenilor: *locuitorii birnixci ai mahalalelor precum şi scutiţii de acolo, oriunde ar fi să aibă a lucra fieştecari câte cinci zile pe an la trebuinţa uliţelor oraşului cei ce vor avea care cu boi, cu carele, iar cei fără care cu trupul numai fără să ia vreo plată pentru lucrul acestor zile*[9].

Şi documentul prevede mai departe şi modalitatea în care locuitorii ţinutului Botoşani vor contribui la întreţinerea şoselelor oraşului: *carele şi salahorii ce vor trebui spre îndreptarea uliţelor şi lucrul şosălilor să se deie din ţinut prin dumnealor dregătorii luându-se cu analoghia ce-a de cuviinţă...Acest ajutor însă de salahori şi care să se deie numai în vremea până se va sfârşi lucrul şoselelor, iar nu mai mult*[10].

Aşa cum se instituise încă din anul 1820, cele două hrisoave emise de cancelaria domnească a lui I.S.Sturdza, reglementează că veniturile create în urma perceperii acestor taxe comerciale să fie dirijate numai pentru *lucrul uliţelor*, de către Casa Obştească a târgului. Concomitent cu această hotărâre, cele două documente se referă pe larg la componenţa acestui organ de administraţie locală ai cărei membri aleşi se numeau epitropi şi în număr de şase erau stabiliţi astfel: *doi dintre boierii şezători în Botoşani, doi dintre neguţătorii fruntaşi pământeni şi doi din fruntaşii armeni*, care aveau următoarele obligaţii: *să fie îndatoriţi a strânge venituri şi a fi lucrători spre facerea şoselei, precum şi alte trebuinţe ale târgului* şi la sfârşitul anului *să se facă samă lămurită de venitul ce s-au strâns şi de toate cheltuielile urmate şi în ce trebuinţă anume*[11].

Documentul prevedea în continuare ca această sumă de venituri şi cheltuieli să fie cercetată de obştea târgului şi să se iscălească de epitropii respectivi care, pentru a da mai mare durabilitate actului respectiv, să aplice şi pecetea oraşului pe care o deţineau.

Tot în ideea unei cât mai bune administrări a fondurilor create, domnitorul, prin cele două hrisoave stabilea pentru aceşti epitropi ai Casei obşteşti a oraşului şi atribuţii de *judecători*, alături de vornici, în rezolvarea unor probleme edilitare (vânzări şi schimburi de bunuri sau case) care, într-un fel sau altul vor contribui la viitoarele acţiuni mai ample de sistematizare a oraşului. *Aşidere şi pentru pricini de locuri de casă şi de dugheni, epitropii să fie slobozi a-i face cercetarea cuviincioasă spre a dizbate acele pricini şi după acele cercetări fiind bune şi adivărate să se facă şi lucrarea cuviincioasă din partea dregătoriei spre a nu intra unii adică în locurile altora, sau în locul uliţelor sau a medianelor slobode şi alte asemenea pricini. Iar în vânzări sau schimburi de case, dughene şi oarece altă, epitropii vor iscăli numai ca nişte martori punând şi pecetea târgului care pecete să steie în toată vremea la epitropi şi în urmă zapisele acelor vânzări sau schimburi le vor întări şi dumnealor dregătorii...*[12].

Domnitorul Ion Sandu Sturdza încheie cele două hrisoave emise la interval de 6 ani cu formula care le dă o mai mare stabilitate prin care se arăta că *să se păzească şi să se urmeze toate acestea de mai sus legiuite întocmai* şi invita pe toţi domnitorii ce-i vor urma la tron, oblăduitorii pământului acestuia, nu numai să nu schimbe ceva din această legiuire hotărâtă, ci mai mult să *o întărească şi să adauge ceva după cuviinţă pentru un asemine lucru de obştească trebuinţă*[13].

Ca o concluzie la cele prezentate putem afirma că prin prevederile şi stipulaţiile cuprinse, cele două acte emise de cancelaria domnitorului Ion Sandu Sturdza conţin informaţii preţioase pentru studierea problematicii pe care o ridică şi anume, stabilirea unor reglementări precise în ce priveşte alinierea străzilor Botoşaniului, repararea şi chiar *pavarea* acestora.

Faptul că încă de la anul 1820 a fost nevoie ca domnitorul să intervină în probleme de administraţie şi sistematizarea a oraşului, prin acordarea de privilegii în acest sens, ne îndreptăţeşte să credem că starea căilor de comunicaţie, respectiv a *uliţelor* târgului la acea vreme, impunea o intervenţie hotărâtă, oficială, precum şi găsirea unor modalităţi, respectiv a constituirii de fonduri, altele decât visteria domnească, pentru reglementarea acestei stări de lucruri.

Mai mult decât atât, cele două documente reglementează modul de administrare a acestor fonduri băneşti de către Casa podurilor şi Casa obştească, numai pentru construirea, întreţinerea şi repararea străzilor oraşului Botoşani, iar prin studierea lor şi a altor documente (acte de vânzare-cumpărare, testamente), se poate urmări în timp rezolvarea acestor probleme edilitare care merg de la simpla trasare a unei străzi, până la stabilirea denumirilor, efectuarea exproprierilor de utilitate publică – toate constituindu-se într-un tot unitar de măsuri şi modalităţi de rezolvare a sistematizării oraşului Botoşani deci o problemă,după părerea noastră, deschisă spre cercetare, pentru cei interesaţi.

NOTE

1. A. Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, 1926, f. 187.
2. Arh. Statului Botoşani, *Colecţia documente*, pachet VII, doc. 36.
3. *Ibidem.*
4. *Ibidem.*
5. *Ibidem.*
6. *Ibidem.*
7. *Idem*, pachet II, doc. 65.
8. *Idem*, pachet VII, doc. 36.
9. *Ibidem.*
10. *Ibidem.*
11. *Ibidem.*
12. *Ibidem.*
13. *Ibidem.*

Contribuţii privind sigiliul oraşului Botoşani până în anul 1862 (1)

Ştefan Cervatiuc

Un studiu cât mai complet asupra vechilor sigilii ale oraşului Botoşani nu s-a întocmit până în prezent[1] Deşi unele preocupări în această privinţă au existat la istoricii noştri şi în trecut şi în zilele noastre, ele n-au depăşit, totuşi, stadiul unor informaţii sau note descriptive - însoţite câteodată de reproduceri pe planşe ale unora sau altora dintre aceste sigilii, dar niciodată în totalitate.

Astfel, B. P. Haşdeu, publicând o mărturie a târgoveţilor moldoveni şi armeni din Botoşani din 5 august 1670, adaugă la sfârşitul rezumatului documentului următoarea notă: *Pe pecetea municipală este un păun cu coada întinsă şi o inscripţiune în giur: adică „pecetea Tg. Botoşani"*[2]

Aceeaşi pecete cu aceeaşi simplă descriere şi de pe acelaşi document este publicată şi de Al. Papadopol-Calimach, care, în plus, dă şi reproducerea acesteia, făcând şi observaţia că *în vechime Botoşanii se zicea „Târgu Botăş", cum dovedeşte vechea sa pecete municipală ce ni s-a păstrat pe o carte a târgoveţilor din Botoşani din 5 august 1670*[3].

Dintre istoricii din trecut, V. A. Urechia a fost, se pare, primul şi singurul care a publicat şi comentat unele dintre cele mai vechi sigilii ale târgului Botoşani şi anume cele de la începutul secolului al XVII-lea, alături de altele mai târzii, din a doua jumătate a aceluiaşi secol[4].

Nu ne putem pronunţa cât de corecte sunt descrierile şi interpretările date de V. A. Urechia acestor sigilii deoarece, cu toate strădaniile depuse, nu am reuşit să găsim şi să consultăm studiile sale. Totuşi, nu putem fi de acord – cel puţin pentru sigiliul Botoşanilor – cu unele observaţii critice[5] ale lui D. Ciurea la adresa lui V. A. Urechia, cu atât cu cât însăşi comunicarea lui D. Ciurea suferă de aceleaşi lacune pe care le constată la V. A. Urechia, adică materialul prezentat este incomplet, iar legenda de pe sigiliul din 1603, cu toate că a descifrat-o, nu a interpretat-o.(dacă ar fi făcut acest lucru poate ar fi tras altă concluzie cu privire la vechimea târgului Botoşani). Cât despre faptul că V. A. Urechia *pentru Botoşani dă numai sigiliul executat grosier din prima jumătate a secolului al XVII-lea,* credem că nu e nici un motiv de critică din moment ce numai pe acesta a reuşit să-l depisteze. În ceea ce priveşte interpretarea *naivă* a lui V. A. Urechia că pasărea din sigiliu este un păun şi ar reprezenta o aluzie la găteala doamnei din venitul Botoşanilor se pare că este singura interpretare justă, la aceeaşi concluzie ajungând şi Haşdeu şi Papadopol-Calimachi şi N. Iorga şi Emil Vârtosu ş.a. Pe de altă parte, D. Ciurea, nefiind de acord că este un păun, ci doar de o *pasăre*, nu dă nici o interpretare: ce anume fel de pasăre ar fi şi mai ales ce semnificaţie ar avea ea pentru Botoşani ?

Cu toate aceste limite, comunicarea lui D. Ciurea are meritul de a face unele precizări privind organizarea administrativă a oraşelor, statutul lor juridic etc, la care se adaugă şi o serie de consideraţii generale asupra formei şi executării artistice a sigiliilor lor. Pentru cel ce studiază sigiliile oraşului Botoşani, comunicarea prezintă un foarte important punct de referinţă deoarece reproduce pe planşă cel mai vechi sigiliu cunoscut până acum al acestui oraş, iar în text este descifrată legenda şi date cotele celor două documente, din 1603 şi 1604, pe care a fost aplicat acest sigiliu[6].

N. Iorga, deşi a publicat numeroase documente din sec. XVII-XIX privind Botoşanii[7], din care foarte multe cu pecetea târgului, nu face la acestea din urmă şi descrierea peceţii respective ci notează foarte laconic *pecete cu păunul* sau *pecete cu Sfântul Gheorghe,* uneori transcriind şi legenda. Informaţiile acestea nu mai prezintă nici o importanţă deoarece cercetătorul care

ar voi să vadă documentele respective, pentru a studia pecetea, nu le mai găseşte, ele fiind la vremea publicării de către Iorga în posesia diferitelor persoane particulare. Totuşi cele trei reproduceri date de Iorga după amprentele unor sigilii de pe documentele din 1661[8] ,1820[9] şi 1780[10] sunt de mare ajutor celui care se ocupă de pecetea Botoşanilor pentru că oferă posibilităţi de interpretare şi comparare.

Artur Gorovei în monografia oraşului Botoşani reproduce sigiliile publicate de Al. Papadopol-Calimach şi N. Iorga (cel din 1670 şi respectiv 1820) precum şi alte trei amprente de pe documente din anii 1774, 1831 şi 1832, primele două aparţinând unei persoane particulare iar ultimul arhivei primăriei oraşului. Reproducerile sunt însoţite de un scurt comentariu din care esenţială este observarea unor deosebiri între două sigilii reprezentând pe Sfântul Gheorghe, însă aplicate pe documente din ani diferiţi şi menţionarea unui alt tip de pecete a oraşului Botoşani, cel din 1832, având ca emblemă, coasa[11]. Desigur, afirmaţia hotărâtă a lui Artur Gorovei că *cea mai veche pecete a târgului Botoşani este aceea de pe un document din 5 august 1970*, constituie o eroare.

În amplul său studiu referitor la sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti, Emil Vârtosu se preocupă puţin şi de sigiliile[12] târgului Botoşani dintre anii 1661-1780 pe care le descrie după reproducerile făcute de Papadopol-Calimach, N. Iorga şi Artur Gorovei. Descrierile sunt ceva mai complete întrucât se dau câteva detalii ale emblemei şi dimensiunea sigiliului respectiv. Nu cunoaştem însă raţionamentul pentru care Emil Vârtosu, deşi citează[13] reproducerea pe care o dă V. A. Urechia după un sigiliu al Botoşanilor aplicat pe un act din 1617, nu începe descrierile sigiliilor botoşănene cu acesta, ci cu cel din 1661, reprodus de Iorga, lăsând astfel impresia că se raliază părerii potrivit căreia cele mai vechi sigilii ale târgului Botoşani datează abia din a II-a jumătate a secolului al XVII-lea.

În sfârşit, un ultim studiu în care este reprodus un sigiliu al oraşului Botoşani îl datorăm lui Dan Cernovodeanu şi Ioan N. Mănescu[14], însă deşi reproducerea este de pe sigiliul din 1603-1604, autorii în mod greşit o arată ca *fiind după amprenta sigilară în negru de fum aplicată pe un document din 5 august 1670, la Al. Papadopol -Calimach.*

După cum se poate observa, nici unul din cercetătorii de mai sus n-a studiat sigiliile Botoşanilor începând cu cele mai vechi şi sfârşind cu cele mai noi, iar atunci când unii s-au ocupat de mai multe din aceste sigilii au făcut-o la modul general, enunţiativ, fără a stabili elementele diferenţiale sau de continuitate între ele, elemente date de legătura indisolubilă cu organul administrativ care le-a creat şi le-a folosit.

NOTE

1.Afirmaţia este valabilă şi pentru majoritatea oraşelor din ţara noastră căci nici vechile sigilii ale acestora n-au format în trecut, obiectul unui studiu atent în care să fie prezentate comparativ şi să se poată ajunge la unele consideraţii de ansamblu. – cf. D. Ciurea – *Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, VII, 1956, fasc. II-a, p. 157. Vezi şi Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în *Documente privind istoria României – introducere*, vol II, Ed. AScademiei, Buc. 1956, p. 334.

2. *Arhiva istorică a României*, Tom.I, partea a II-a, Buc. 1865, p. 21. Pentru uşurarea lecturii, în continuare vom transcrie legenda sigiliilor cu litere latine.

3. Al. Papadopol-Calimach, *Notiţă istorică despre oraşul Botoşani*, extras din *Analele Academiei Române*, tom. IX, sect. II-a, Buc. 1887, p. 2.

4. Vezi V. A. Urechia – *Din sigilografia română*, în *Opere complete*, t. II, 1888 şi *Schiţe de sigilografie românească*, Buc. 1891.

5. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 157, nota 1.

6. *Idem*, pl. A II-a, fig. 11 şi p. 163 trimiterea nr. 20.

7. Documente despre Botoşani N. Iorga a publicat în multe din operele sale. Ne referim însă, în special la *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, Buc. 1903, p. 211-286 şi vol. VII, Buc. 1904, p. 121-151.

8. *Idem*, vol. V, Buc. 1903, planşa dintre p. 220-221

9. *Idem*, planşa dintre p. 260-261.

10. *Idem*, vol. VII, Buc. 1904, planşa dintre p. 122-123.
11. Artur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 418-419 şi planşele de la p. 432-433.
12. Emil Vârtosu, *op. cit.* p. 480-482.
13. *Idem*, p. 481, trimiterea nr. 1.
14. Dan Cernovodeanu şi Ioan N. Mănescu, *Noile steme ale judeţelor şi municipiilor din R.S.R.*, în *Revista Arhivelor*, anul LI, vol. XXXVI, nr. 1-2, 1974, p. 11 fig. Şi nota 11.

Arta populară din zona Botoşanilor
Scoarţe şi läicere (7)

dr. Angela Olariu

O a treia situaţie este atunci când scoarţa este compusă din două foi unite la mijloc prin cusătură, fiecare foaie având iniţial chenarul ei (cat. 33, pl. 18,19).

Scoarţele vechi din zona Botoşanilor au chenar simplu (fig. 26-34), cel dublu apare mai ales către începutul secolului al XX-lea. Chenarele se detaşează în primul rând prin colorit. Ele sunt de obicei în nuanţe mai deschise decât acelea ale câmpului, această diferenţă cromatică jucând un rol important în delimitarea chenarului. Diferenţierea între chenar şi câmp este creată şi de diferenţa ornamenticii. Chenarul cel mai simplu se rduce uneori la o linie în zizzag (cat. 34, pl. 20, cat. 35, pl. 21), de culoare diferită sau la motivul *dinţi de ferăstrău* (cat. 36, pl. 22). Atunci când chenarul este dublu, cel din interior este mai îngust, iar cel din exterior este mai lat, cel dintâi fiind o linie *frântă*, un *vrej* sau un *val*.

Chenarul principal, cel exterior, prezintă diverse categorii de motive: romburi, cruci, asociate cu motive vegetale geometrizate (frunze, flori, pomul vieţii în diverse variante) (fig. 35-38). Uneori la variaţia motivelor se mai adaugă şi alternanţa unor zone de culori diferite punând în valoare motivele. În afară de motivele geometrice semnalăm ca o notă caracteristică în ornamentaţia chenarelor scoarţelor moldoveneşti frecvenţa motivului vrejului (fig. 39-43), care se leagă de motive similare întâlnite pe chenarele covoarelor rientale. Spre deosebire de scoarţele olteneşti, chenarele scoarţelor din Moldova şi din zona Botoşanilor, nu preiau decât rareori în ornamentică motive întâlnite şi în câmpul scoarţei, în acest caz cu variante deosebite (fig. 44).

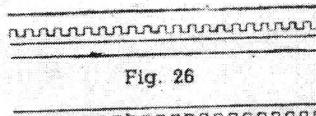
Analizând câmpul ornamental al scoarţelor, constatăm o mai mare varietate în raport cu ornamentica chenarului, câmpul ocupând locul principal în concepţia unitară a scoarţei din Moldova. În acest sens, încercând o clasificare tipologică a scoarţelor cu chenar, întâlnim în zona studiată trei formule: într-o primă formulă pe câmpul scoarţei apar dungile amintind direct concepţia liniară a ornamenticii läicerului bazat pe vrâste.

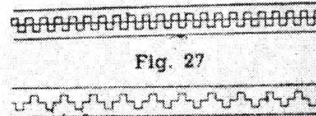
O altă categorie se caracterizează prin motive izolate dispuse simetric pe întreg câmpul scoarţei (fig. 45).

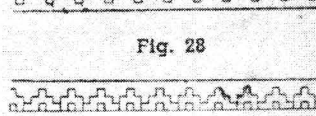
Al treilea grup cuprinde scoarţele cu motiv central în jurul căruia se grupează şi celelalte motive cu caracter secundar. Sub raportul caracterului ornamentului scoarţele se pot clasifica în mai multe categorii: în primul rând se situează scoarţele cu decor geometric, apoi acelea în care decorul geometric se îmbină cu cel floral stilizat şi în al treilea rând, scoarţele dominate de decorul floral îmbinat cu cel figurat şi cele cu decor geometric figurat

CATALOG

33. Scoarţă. Inv. 826, comuna Truşeşti. 3,40/0,92 m, (1/2 din scoarţă), urzeală-băteală, lână ţigaie, circa 1880, coloranţi vegetali (P. 18-19). Scoarţa compusă din două foi, ţesută în două iţe, cu decor geometric şi vegetal, realizat prin alesătură *cu găurele*.

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

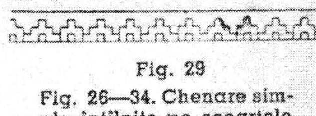
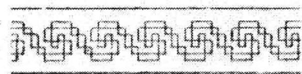
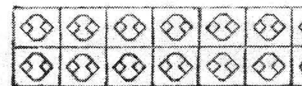
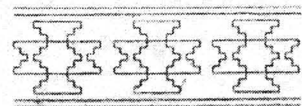
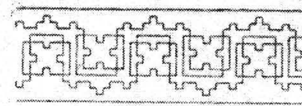

Fig. 29

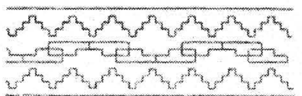
Fig. 26—34. Chenare simple întîlnite pe scoarțele vechi

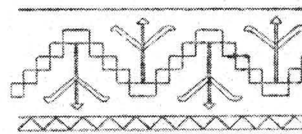

Fig. 30

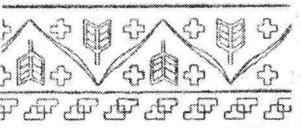

Fig. 31

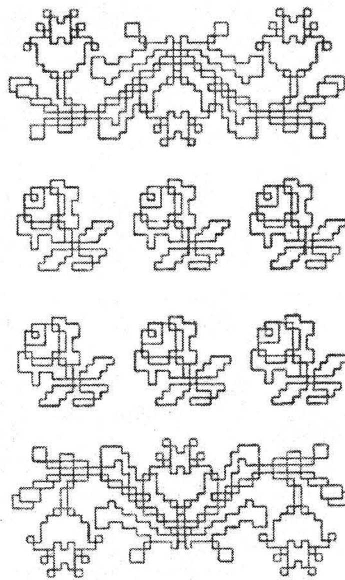

Fig. 32

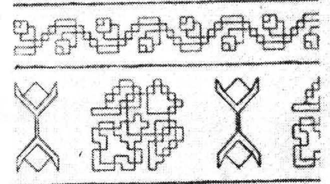

Fig. 33

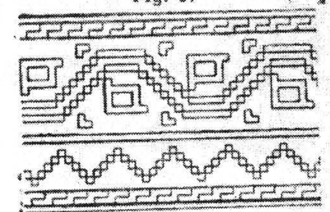

Fig. 34

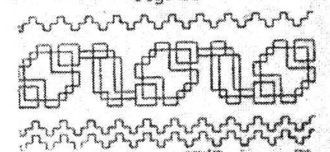

Fig. 35—38. Chenare duble întîlnite pe scoarțe către începutul secolului al XX-lea

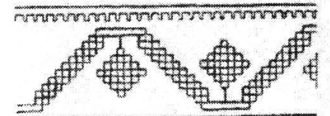

Fig. 36

Fig. 45

Fig. 37

Fig. 38

Fig. 39—43. Chenar cu motivul „vrejului" sau curpăn

Fig. 40

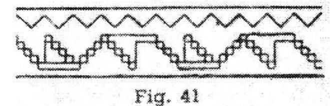
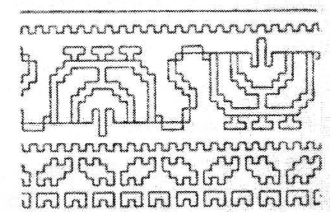
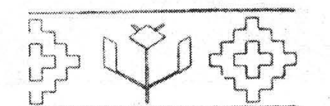
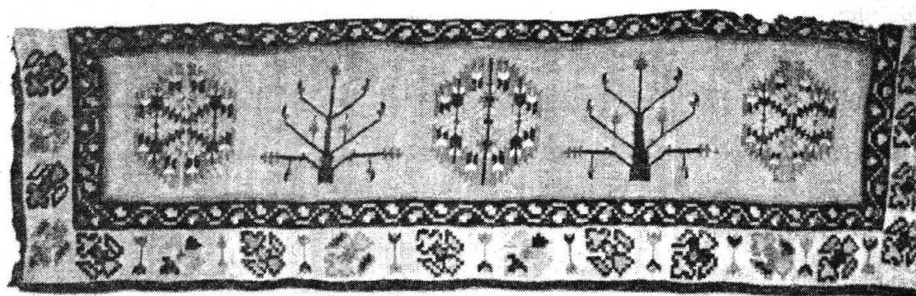

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43

Fig. 44

Pl. 18 ◇ Foaia unei scoarţe ornamentată cu « pomi » (arborele vieţii) şi « roata » (rombul). Colorit vegetal

◇ Partie d'une tapisserie décorée « d'arbres » (l'arbre de la vie) et de « roues » (losanges). Colori végétal.

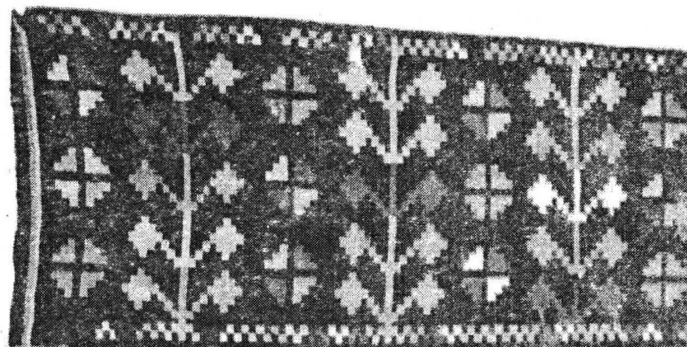
◇ The strip of a wall carpet ornamented with "trees" (the tree of life) and "the wheel" (the rhomb) Vegetable colour dyeing

Pl. 19 ◇ Detaliu — arborele vieţii — în stilizare specifică Moldovei.

◇ Détail — arbre de la vie — stylisation spécifique à la Moldavie

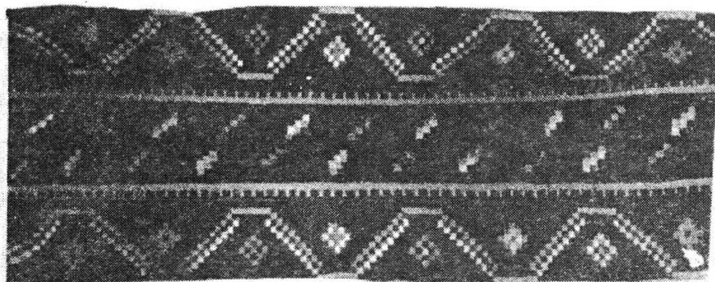
◇ Detail — the tree of life — in a specific to Moldavia stylization

Pl. 20 ◇ Scoarţă cu « brăduţi » — având largă răspîndire în Moldova. Colorit vegetal.

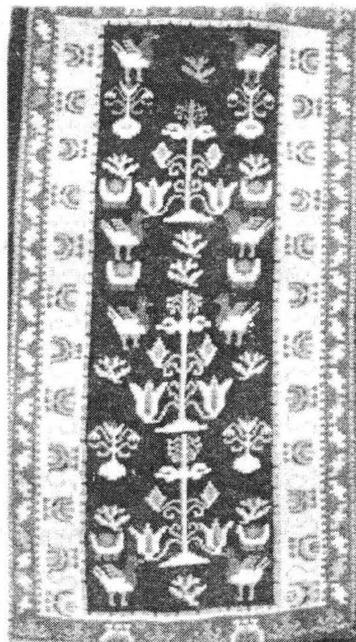
◇ Tapisserie « scoarţă » aux « petits sapins » — ayant une large diffusion en Moldavie Colori végétal

◇ Wall carpet with small fir trees ("brăduţi"), widely spread in Moldavia

Pl. 21 ♢ Scoarță cu chenarul în zig-zag „în curpăn"
♢ Tapis á l'encadrement decoré de sarments „curpăn"
♢ Border with the creeping stem or "curpăn" motif

Pl. 22 ♢ Scoarță cu arborele vieții și păsări reprezentate în stil moldovenesc.
♢ Tissu représentant l'arbre de la vie et des oiseaux — style Moldave
♢ Wall carpet with the tree of life and birds represented in Moldavian style Vegetable colour dyeing

Chenarul lat de 18 cm, ce mărgineşte scoarța de jur împrejur, are un fond de culoare bej pe care se înşiruie motive florale stilizate (boboci de lalea în diverse nunațe), colorați în nuanțe de cafeniu şi verde. Pe marginile exterioare, chenarul are o bandă îngustă de culoare cafeniu închis. În partea interioară chenarul este mărginit de o bandă de aceeaşi culoare cafeniu închis ce încadrează câmpul unei jumătăți de scoarță de jur împrejur. Acesta este un ornament în vrej şi frunze de culoare verde deschis.

În câmpul scoarței se află dispuşi pe toată lungimea țesăturii trei pomi stilizați cu fructe şi boboci alternând cu motive romboidale. Pomii sunt de culoare cafenie închis cu fructe şi flori de culoare mov. La fel şi romburile. Scoarță generalizată în zonă. Variantă deosebită a arborelui vieții întâlnit în țesăturile din zonă, prin stilizarea sa modernă.

34, Scoarță (fragment), Inv, 797, comuna Cristineşti , 2,10x0,97 m, urzeală-băteală, lână țurcană, circa 1890, coloranți vegetali (Pl. 20).

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor vegetal şi geometric, realizat prin alesătură *legată*. Chenar pe părțile laterale îngust de 8 cm, realizat dintr-un şir de mici pătrate dispuse în zigzag. La capete, două dungi delimitează țesătura.

În câmpul scoarței se află trei brăduți dispuşi de-a latul scoarței, alternând cu patru şiruri de steluțe. Câmpul scoarței este de culoare neagră iar brăduții şi steluțele au coloritul în nuanțe de roşu, roz, verde şi galben. Chenar în *şah*.

Scoarța este răspândită în întreaga zonă constituind o etapă incipientă în evoluția scoarței cu decor vegetal bazat pe motive simbolice de veche tradiție.

35. Scoarță. Inv. 801, comuna Cristineşti, 4,10x0,94 m, urzeală-cânepă, băteală-lână țurcană, coloranți chimici (Pl. 21).

Scoarță dintr-o singură foaie, țesută în două ițe, cu decor geometric realizat prin alesătură *legată*. Câmpul scoarței, de culoare neagră este mărginit de un chenar lat de 32 cm, dispus pe părțile laterale ale scoarței, realizat

printr-o linie în zigzag care susține pomii stilizați. Chenarul liniar în zigzag este colorat în alb, verde și roșu, iar pomișorii în roșu, verde, mov și galben. În interior, chenarul lateral este mărginit de o linie dințată de culoare galbenă. La capete scoarța este mărginită de trei dungi, două colorate în roșu și una de culoare albastră. În câmpul scoarței sunt dispuse motive geometrice *scărițe*, colorate în roșu și mov, alb și verde.

36. Scoarță. Inv. 726, satul Călugăreni, comuna Ungureni, urzeală-băteală, lână țurcană, circa 1910, coloranți chimici (Pl. 22).

Scoarță compusă dintr-o singură foaie țesută în două ițe, cu decor vegetal, geometric și zoomorf, realizat prin alesătură *legată*. Chenar dublu lat de 25 cm. Cel exterior este mai îngust cu fondul de culoare roșie, vișinie, având pe el motive geometrice dispuse în zigzag. Chenarul interior mai lat cu fondul de culoare nisipie, decorat cu motive înșiruite în vrej. În câmpul de culoare neagră se află dispuși în lungul scoarței, pr mijloc, trei pomi candelabru cu un triunghi la bază și câte două păsări stilizate la vârf – în poziție afrontată. Lateral se află câte doi pomi de dimensiuni mai mici. Motive secundare asociate: boboci de trandafiri, dispuși lateral și pe mijloc, în vârful primului pom și la rădăcina ultimului pom de jos.

Ștergarul popular – utilitate și decor

Steliana Bălțuță

Dacă multe din documentele materiale etnografice au și o precisă funcție utilitară, dar și una legată de obiceiuri, practici, dacă altele au chiar trei funcții, ca spre pildă ceramica: obiecte de uz, de ornamentare a interiorului și recuzită funcțională în cadrul unor obiceiuri, ștergarul este obiectul care pe lângă funcția utilitară este folosit la ornamentarea interiorului, intră în componența portului popular și este integrat unor practici și obiceiuri.

Tancred Bănățeanu

Ștergarele, ca piese componente ale textilelor populare românești sunt de o diversitate și frumusețe specifice artei țărănești, în general...*ele se întâlnesc în orice casă, fie la diverse trebuințí gospădărești, fie ca element important al decorului de interior*[1].*De asemenea, până pe la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, ștergarele au constituit piesa de bază pentru găteala capului a femeilor măritate, așa cum mai poartă încă, cu totul rar, bătrânele și unele gospodine, la nunți și botezuri, prin sudul Transilvaniei și nordul Moldovei*[2].

În numeroase foi de zestre, ștergarele apar printre piesele din dota miresei. Astfel foaia de zestre din anul 1857 a unei domnițe moldovene menționează pe lângă alte obiecte și *prostiri (cearceafuri de pat), năframe, șervete, ștergare de cap*[3].

O altă foaie de zestre din 2 aprilie 1765 pomenește, între altele de ...*40 de șărvete, 6 năfrămi de mână, 6 năfrămi de obraz, 4 peșchire*[4].

Multe dintre frumoasele ștergare țesute altădată se găsesc în muzee și colecții particulare. Secția de etnografie a Muzeului Județean Botoșani are în inventar un număr de peste 150 de ștergare, reprezentând zona Botoșani și un număr de peste 200 de ștergare (din colecția Maria și Nicolae Zahacinschi), provenind din alte zone ale țării.

Piesele la care ne referim au avut diverse utilități – pentru acoperit capul, ca dar de naș la nuntă, pentru decorat interiorul locuinței (deasupra ferestrelor, covoarelor, la icoane, la oglindă), pentru bucătărie.

La ștergarele pentru locuințe, domină țesătura în 2 ițe, care permite desfășurarea decorului brodat în punctul crucii (cruciulițe). Cele două capete sunt terminate cu franjuri croșetate, înnodate, de care sunt legați motocei.

Elementele decorative sunt geometrice, florale, avimorfe(diverse păsări), antropomorfe (bărbați, femei), zoomorfe (cai, capre, vaci), skeomorfe (fântână, cobiliță, gălеți, vase pentru adăpat). Pe unele ștergare, apar anii când aceste piese au fost brodate, inițialele și chiar numele femeilor care le-au lucrat.

Fig. 1

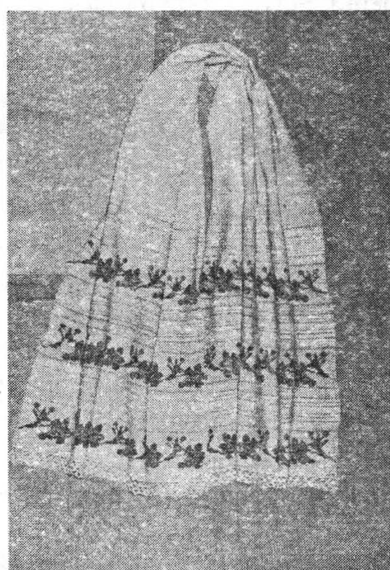

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

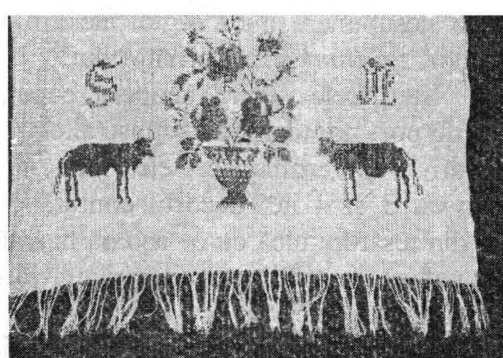

Fig. 5

Fig. 6

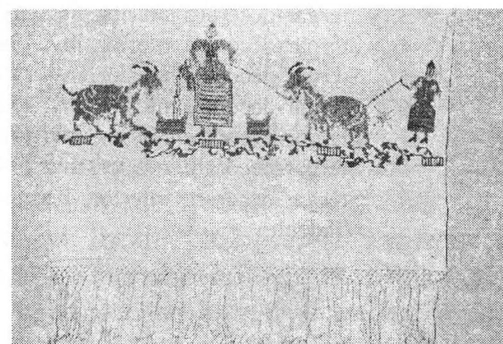

Fig. 7

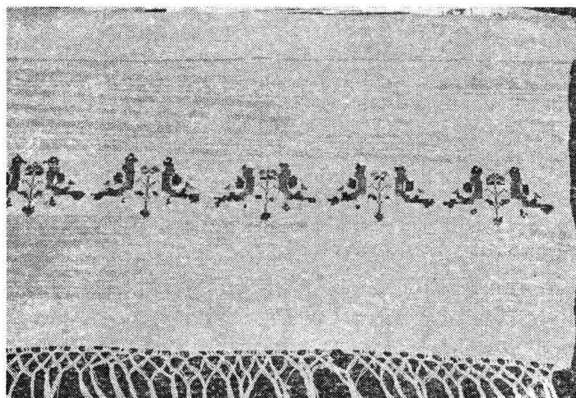

Fig. 8

La o atentă analiză cromatică, concluzia este că, la cele mai vechi ştergare, apar culorile negru şi roşu, simbolizând dualitatea lumină-întuneric, viaţă-moarte, iar la cele mai noi, se remarcă o policromie lunecând uneori spre o stridenţă cromatică, spre o nesupunere unor reguli ale armoniei culorilor, *zgâriind retina* privitorului.

Ştergarele pentru acoperit capul, ca piese de port popular sunt supuse altor reguli decorative şi cromatice, ele fiind ţesute numai cu 3 şi 4 iţe, decorul conturându-se doar din ţesătura albă cu o uşoară nuanţă de ocru galben, la care apar cu raritate, fluturii aurii şi mărgeluţele.

S-ar impune de făcut o observaţie la ştergarele la care apar siluetele umane cu motive decorative. În cea mai mare parte, siluetele poartă îmbrăcăminte de croi orăşenesc şi mai puţin port popular. Ar fi o explicaţie pe care n-am mai întâlnit-o, dar care ar putea fi una corectă. Exemplificăm cu două din ştergarele datate 1899 şi 1924, care au fost lucrate în anii când în sate, costumele purtate zilnic erau cele populare. Sătencele erau mai degrabă fascinate de îmbrăcămintea de croi orăşenesc (fustele clopot ale *cucoanelor* şi încălţămintea cu tocuri) decât de straiele lor zilnice sau de sărbătoare şi opincile (care nu constituiau o noutate, fiind lucrate în gospodărie).

În concluzie trebuie spus că ştergarele populare au avut un rol şi un loc bine stabilite în casa ţărănească de altădată şi în cultura populară în general, fiind chiar un document de civilizaţie etnografică

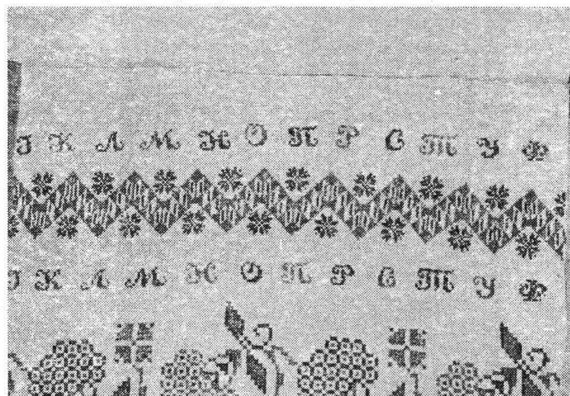

Fig. 9

NOTE

1. Gh. Nistoroaia, *Ştergarele populare*, Muzeul de Artă al RSR, Bucureşti, 1975, p. 15.
2. *Ibidem.*
3. Nicolae Iorga, *Foaia de zestre a unei domniţe moldovene din 1857 şi exilul veneţian al familiei sale*, Buc., 1926, p. 5.
4. Tudor Pamfile, *Industria casnică la români*, Buc., 1910, p. 344-345.

Lista ilustraţiei

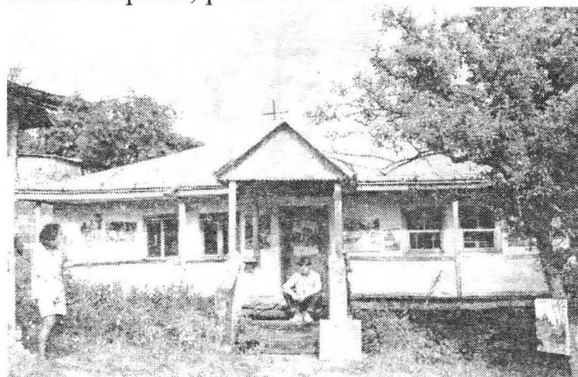
1. Ştergar pentru acoperit capul, inv. 239, achiţionat din Botoşani.
2. Ştergar de naş, inv. 206, 134x41 cm, Dorohoi.
3. Ştergar-decorare interior , inv. 233, 185x45 cm, Vf. Câmpului.
4. Ştergar-decorare interior, inv. 199, 170x42 cm, Brehuieşti—com. Vlădeni.
5. Ştergar-decorare interior, inv. 199, 170x42 cm, Brehuieşti—com. Vlădeni.
6. Ştergar-decorare interior, inv. 1723, Oneaga, com. Cristeşti.
7. Ştergar-decorare interior, inv. 196, 134x43 cm, Brehuieşti—com. Vlădeni.
8. Ştergar-decorare interior, inv. 274.
9. Ştergar-decorare interior, ucrainean, inv. 197, 134x43 cm, sfârşit secol XIX, Brehuieşti—com. Vlădeni.

PATRIMONIU IMOBIL

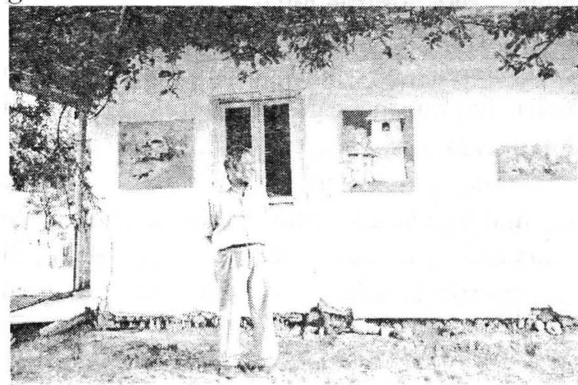
Un topos uitat – Schitul lui Agafton

Dumitru Agachi

Pentru cîteva zile[1] (27 mai – 8 iunie 2004) *bătrînele case călugăreşti*[2] din *pomeţii* eremitului Agafton au inspirat morfologii vetuste pentru cîţiva pictori şi sculptori reuniţi, în dialoguri de seară cu un peisaj, în restul timpului, prea tăcut.

Delabrate acum, casele din jurul bisericuţei sihastrului, ea însăşi resimţind efectele timpului, rămîn repere ale unei vieţuiri monastice cîndva firească şi animată întru îmbunătăţire duhovnicească, rămîn un *muzeu*, din păcate cu *fondul de tezaur* aflat *in corpore* într-o stare precară. Spre finalul conclavului lor, la modul cu totul inspirat, artiştii au ţinut să organizeze un vernisaj *sui generis*.

Poate marcaţi de sugestia frescelor exterioare pe care spaţiul nord – moldav le-a creat, aceştia au expus, în *plein air*, utilizîndu-şi chiar modelele ca suport convingător al reprezentărilor şi transfigurărilor, ritmînd pereţii şi cerdacurile caselor cu operele lor. Au ţinut astfel să integreze spaţiul–model, lumina locului şi – pentru scurt timp, cît un efemer *happening* – disponibilitatea privitorului, artist el însuşi, de a revela şi valoriza, în operele celorlalţi, binomul subiectiv spaţiu–timp captat în texturi plastice şi, desigur, de a anula distanţa dintre realitate şi artă.

Satul Agafton, mănăstirea[3] dintr-o latură a sa, schitul integrat acum mănăstirii, ţin de numele unui călugăr care şi-a asumat sihăstria ca ieşire din lume şi îmbunătăţire duhovnicească. Semn că nu doar marile fapte de arme sau personalităţile care-şi anexează numele de timpul istoric rămîn în conştiinţa publică. Trăirea pe calea firească a urcuşului duhovnicesc a lăsat timpului un loc şi un spirit al său. Într-o lucrare monografică, *Mănăstirea Agafton*, Tipografia „Munca", Botoşani, 1929, Al. H. Simionescu vorbeşte despre existenţa unei mănăstiri, care a dispărut în decursul timpului, situată foarte aproape de locul în care monahul Agafton se retrăsese, începând cu prima jumătate a sec. al XVIII – lea. Agafton plecase din mănăstirea de *peste deal,* şi însuşi Al. H. Simionescu lansa ipoteza că aceasta nu putea fi decât *Mănăstirea Doamnei,* întrucât actuala localitate omonimă este astfel amplasată faţă de *Mănăstirea Agafton.* Acelaşi autor dă şi o explicaţie pentru retragerea eremitului la o viaţă monahală mai severă, care să-i ofere sălaşul îmbunătăţirii duhovniceşti pe măsura lucrării sale: faptul că, după cum s-a întâmplat şi în cazul altor aşezăminte prestigioase, Popăuţi, Coşula, închinate mănăstirilor atonite, *administraţia* impusă de acestea şi prezenţa majoritară a grecilor ajunsese cu greu suportabilă.

După cum menţionează *Cartea Domnească* din vremea lui Matei Ghica Voievod, datată 7262 (1754) octombrie 13, citată în lucrarea lui Al. H. Simionescu[4], Agafton *cu a sa silinţă şi muncă a făcut curăţitură în pădure(a) Merei de şau* (sic!) *făcut mănăstioară cu chilii şi şau pus şi*

pomeți. Astăzi, ceea ce a întemeiat sihastrul s-a extins pe culmea dealului și pe coastele sudică și nordică ale versantului din localitatea Agafton, comuna Curtești din județul Botoșani, la marginea pădurii Baisa. În timp, însă, însuși amplasamentul a devenit poate cauza cea mai severă a distrugerii fondului construit. La simpla observare a terenului sunt vizibile, pe coasta sudică a dealului pe care este amplasată mănăstirea, alunecări active de teren, evolutive, dezvoltate pe direcția Nord – Sud, aceasta fiind și direcția declivității naturale foarte accentuate.

Alunecările de teren ocupă în întregime versantul, de la bază până la creasta acestuia, arealul de instabilitate fiind de circa 1,500 ha, dezvoltându-se pe o lungime de aproximativ 450 – 500 m, măsurată pe direcția Vest – Est, începând din zona Taberei de elevi „Codrii de aramă", continuînd cu drumul local Agafton – Balta Arsă, ajungînd pînă la marginea pădurii Baisa. Pe direcția pantei, alunecările s-au propagat pe o distanță de circa 250 – 300 m.

La circa 25 m de culmea versantului, pe o fâșie de aproximativ 100 m, sunt amplasate următoarele clădiri mănăstirești: schitul de lemn al călugărului Agafton iar, foarte aproape de schit, la numai 5 – 7 – 10 m mai spre deal, la Est și la Nord, un grup de patru case – chilii. La Vest și Sud de biserică sunt plasate două case. O scară de piatră, edificată de monahia Agafia Lemne, asigură legătura dintre biserica de lemn și biserica *din deal*. Biserica fostului schit este înconjurată de un cimitir. Marca terenului coastei este aspectul său foarte frământat. Fiind folosit pentru fâneață, în zona alunecărilor lipsește vegetația arboricolă, doar câțiva pomi fructiferi îmbătrâniți, amintind de *pomeții* sihastrului, marchează peisajul.

După modul de manifestare a instabilității terenului și efectele produse, alunecările pot fi caracterizate ca fiind de mică adâncime, cel mult medie, cu manifestări mixte ale deluviului. Sunt prezente fronturi de desprindere, umflături sau terase în contrapantă specifice alunecărilor cilindrice (rotaționale), precum și fragmentări în falii, asimilabile alunecărilor translaționale. Analiza sensului de extindere a instabilității conduce la constatarea că alunecările sunt de tip detrusiv. Lipsind rigolele laterale la drumul local Agafton – Balta Arsă, apele pluviale colectate din amonte și de pe platforma drumului circulă prin zona afectată de alunecări creând făgașe, spălând și transportând solul și influențând regimul apelor freatice din zonă. În porțiunea afectată de alunecări sunt vizibile multiple izvoare de coastă, băltiri ale apei și vegetație hidrofilă, aspecte care evidențiază că debitele apelor freatice sunt semnificative.

Fenomenele de instabilitate a terenului sunt vechi, având o evoluție lentă dar continuă în timp. Aspectul este argumentat de mențiunile monografiei lui Al. H. Simionescu: scara de piatră edificată

de monahia Agafia Lemne *întru pomenirea fiului ei iubit locotenentul Dimitrie Lemne mort în războiul din 1877*, prin urmare realizată ulterior perioadei războiului, probabil în perioada anilor 1880 – 1900, a necesitat o reparaţie de amploare după un timp relativ scurt, fiind renovată de către Ministerul de Culte în toamna anului 1923. Cauza nu putea fi decît alunecarea de teren, iar faptul că în prezent scara prezintă zone practic dislocate probează continuitatea alunecărilor, deşi acestea s-au manifestat lent, pe parcursul a mai bine de 80 de ani.

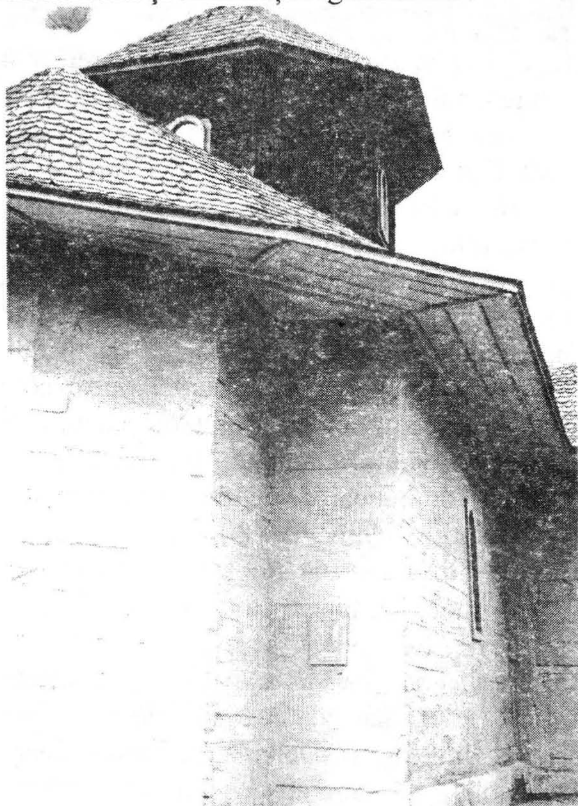
Cauzele evoluţiei către atingerea stării limită de echilibru în masivul de pământuri, cu activarea şi dezvoltarea alunecărilor, sunt de natură geomorfologică, ţinînd de susceptibilitatea locală la producerea de alunecări de teren, ca urmare a stratificaţiei pământurilor alterate (sedimentare) din alcătuirea versantului şi existenţei pământurilor loessoide, sensibile la exces de apă, dar şi declivitatea accentuată a reliefului, implicînd tendinţa consumării energiei de versant. În seria cauzelor se mai înscriu reducerea la limită a coeziunii interne în masa pământurilor din straturile de suprafaţă, prin fenomene de demineralizare şi transport de parte fină (eroziunea internă) provocate de circulaţia apelor subterane cu debite semnificative, însă, desigur şi lipsa vegetaţiei arboricole cu important rol de stabilizare. Reluăm, pentru forţa argumentaţiei, faptul arătat deja, că Matei Ghica Voievod, într-o *Carte Domnească* şi-a motivat gestul de danie făcut sihastrului prin faptul că *el* (sihastrul Agafton, n. n. D. A.) *cu a sa silinţă şi muncă a făcut curăţitură în pădure(a) Merei*, prin urmare Agafton a defrişat un loc de *mănăstioară* în pădurea coastei versantului, defrişare care s-a extins, în timp, pentru necesităţile mănăstirii, rezultînd însă un dezechilibru local major.

În cadrul ansamblului monastic se remarcă schitul lui Agafton (biserica din lemn), ctitorită de acesta în perioada 1728 – 1748. Avînd hramul *Sfinţii Voievozi Mihail şi Gavril,* edificiul a fost ridicat pe coasta versantului, la circa 50 m de culmea şi platoul acestuia, direcţia dezvoltării longitudinale a bisericuţei (Est – Vest) fiind perpendiculară pe direcţia declivităţii accentuate a versantului. Astfel, între cota superioară a soclului pereţilor laterali ai bisericii şi cota terenului din zonă, pe o distanţă de numai 5 m, diferenţa de nivel este de aproximativ 70 – 80 cm.

Forma iniţială a construcţiei a fost de navă simplă, cu lungimea de 10 m şi lăţimea de 5 m. În interior se regăsesc cele trei încăperi specifice edificiilor ortodoxe: pronaosul şi naosul, delimitat de altar prin iconostas (tîmpla). Delimitarea între pronaos şi naos este sugerată de tavanele boltite diferit şi s-a realizat prin două grupuri de câte doi stâlpi alăturaţi din lemn, pe care descarcă un fronton vertical îngust. Peste naos este realizată o turlă scundă, octogonală, corect încadrată în proporţiile construcţiei, turlă luminată prin patru mici ferestre simetrice, poziţionate pe direcţiile

punctelor cardinale. Conturul absidei altarului este poligonal, ca şi cel al peretelui vestic. Pentru nuanţarea interpretării preluăm consideraţiile lui Grigore Ionescu[5], cu privire la tipologia bisericilor din lemn şi plasarea acestora în categoriile fixate de autorul menţionat. În *categoria I* a tipologiei planului, autorul încadrează *formele cele mai vechi*, caracteristica fiind faptul că *întregul plan poate fi înscris într-un dreptunghi alungit, ale cărui capete – la început cel dinspre răsărit, absida altarului, apoi, adesea şi cel dinspre apus (unde se găseşte intrarea) – sunt teşite.* Prin evoluţie forma planului se amplifică, iar în *categoria a II-a* sunt cuprinse *bisericile în care pronaosul şi naosul formează un corp comun dreptunghiular, căruia îi urmează spre răsărit o încăpere mică – absida altarului – a cărei formă poate fi pătrată sau poligonală cu 3 pînă la 6 laturi. Adesea pronaosul are şi el o formă absidată.* În această categorie se încadrează şi bisericuţa Agaftonului[6].

Importantă este şi remarca lui Grigore Ionescu cu privire la bisericile din lemn moldoveneşti (este şi cazul celei de la Agafton), cum că *interpretează în mod vădit forme caracteristice arhitecturii de zid*[8], printre care *cupole construite din panouri şi scîndurele legate între ele cu limbă şi uluc şi îmbinate într-un schelet de nervuri curbe*[8].

Admirabil proporţionată de intuiţia talentului anonim popular, clădirea iniţială păstra, prin tehnica de lucru şi felul decoraţiei, *trăsăturile tradiţionale specifice arhitecturii din lemn. Prin forma planului şi prin ideea acoperirii încăperilor cu bolţi, dar mai ales prin forma şi structura acestora*[9], biserica transpune forme şi procedee regăsibile la arhitectura de zid. Poate această conexiune morfologică să fi inspirat decoraţia interioară neobişnuită. Astfel, turla, bolţile şi pereţii au fost tencuiţi şi pictaţi în frescă în anii 50 ai sec. al XX-lea.

Intervenţiile ulterioare au alterat însă arhitectura iniţial *curată* a monumentului. După anul 1828, când schitul se transformă în mănăstire de călugăriţe urmează succesive extinderi ale bisericii, în dezacord cu forma şi volumetria de ansamblu. Este adăugat, în anul 1874, un pridvor pe direcţia Nord, marcînd intrarea. Mult mai târziu, pe direcţia sudică a altarului este alăturată o veşmîntărie, de aproximativ aceeaşi mărime şi dezvoltare în plan cu pridvorul. Aceste alăturări au modificat forma în plan, îndepărtând-o grav de modelul şi proporţiile iniţiale, încât *se întunecă întru câtva frumuseţea vechii bisericuţe* după cum remarca pertinent şi Al. H. Simionescu[10]. Intervenţiile au modificat şi modul de comportare structurală a bisericii, prin crearea de legături atipice şi suprasarcini locale. Folosind materialele locale de pe chiar locul *curăţiturii*, sihastrul-ctitor, poate el însuşi arhitectul şi constructorul edificiului, şi-a plasat biserica pe fundaţie şi soclu din zidărie de piatră. Peste acesta au fost aşezate tălpi din bârne groase de stejar.

Lemnul folosit pentru confecţionarea pereţilor a fost prelucrat în grinzi *în patru feţe, „în patru dungi", de secţiune pătrată sau blăni late, numite „cioplitură", de secţiune dreptunghiulară.*[11] Bârnele de stejar cioplite, aşezate *în cununi* orizontale au fost încheiate la colţuri *în cleşte* (*în chiotori*, conform Al. H. Simionescu), modul de edificare fiind cunoscut sub denumirea de *blockbau*. Şi în cazul Agaftonului, tehnica de îmbinare *„în cheotoare dreaptă"* este cea evidenţiată de Grigore Ionescu ca fiind întîlnită *adesea, mai cu seamă în construcţia pereţilor de biserici* [...] *după sistemul numit „în coadă de rîndunică", de trăinicie şi forme desăvîrşite.*[12] Acoperişul este din lemn, cu pante relativ reduse, învelitoarea peste pridvor şi corpul bisericii – ca şi paramentul turlei – fiind din şindrilă. La veşmîntărie învelitoarea este din tablă zincată. Din nefericire, protecţia la intemperii a paramentului din lemn nu s-a realizat cu emulsii grase incolore, care să nu modifice aspectul materialului şi, mai mult, care să-i pună în evidenţă textura, ci s-a aplicat o vopsea de ulei de culoare gri-strident direct pe bârnele din lemn, conferindu-i construcţiei un aspect cu totul inestetic, încît *se întunecă* (încă o dată, n. n. D. A.) *frumuseţea vechii bisericuţe.*[13] Soclul din piatră a fost tencuit cu mortar de ciment, construcţia fiind bordată de un trotuar masiv şi inestetic din beton. La execuţia pridvorului şi veşmîntăriei nu s-au mai respectat procedeele iniţiale de prelucrare şi punere în operă a lemnului, diferenţele de calitate fiind semnificative.

Din păcate starea de conservare a clădirii este cu totul precară. Simpla examinare vizuală a acesteia a dus la constatarea unei tipologii complexe de deficienţe care s-au agravat în timp, dintre care cele structurale au adus construcţia la limita pierderii capacităţii portante a unor elemente structurale şi a stabilităţii locale. Afectarea stabilităţii construcţiei are tendinţă de generalizare şi de evoluţie spre starea de precolaps. Procesele microbiologice de putrezire a lemnului au afectat masiv structura de rezistenţă a construcţiei distrugînd fie întreaga secţiune a elementului, (aspect vizibil în special la tălpile pereţilor), fie porţiuni de bîrne în zonele unde procesul a fost mai puţin profund. Acestor efecte li s-a adăugat atacul insectelor xilofage.

Diminuarea considerabilă a capacităţii portante prin procese ireversibile la care este supus lemnul vizează zonele umbrite (veşmîntărie), unde aerisirea s-a produs mai greu, aerarea fiind diminuată şi datorită impermiabilizării soclului cu mortar avînd ciment în exces. Pe fondul acestor procese cît şi al instabilităţii ternului s-a produs rotirea şi ieşirea din plan vertical, cu aproximativ 10 cm., a peretelui longitudinal nordic. Fisurile disperse, vizibile în tencuiala interioară, evidenţiază deplasările multiple ale ansamblului şi tasările diferenţiate la nivelul fundaţiilor. La interior s-au dezvoltat, la intersecţia peretelui transversal dintre pronaos şi naos cu pereţii longitudinali, crăpături de circa 2 – 3 cm deschidere, astfel poziţionate încît conduc la concluzia că legăturile spaţiale dintre elementele structurii de rezistenţă sunt afectate grav şi că cedarea acestor legături este oricînd posibilă. Deşi structura de rezistenţă din lemn a permis preluarea unor deplasări şi tasări mari – prin multitudinea de legături care asigură deformabilitatea ansamblului – diminuarea capacităţii

portante a elementelor de la baza pereţilor poate produce colapsul.

Biserica de zid de pe culmea dealului şi *biserica de lemn* de pe coasta versantului sunt înconjurate de două grupuri de chilii. Casele au fost edificate într-o perioadă lungă de timp, începând cu prima jumătate a sec. al XVIII-lea, când Sihastrul Agafton şi-a *făcut mănăstioară cu chilii.* Al H. Simionescu lansează ideea că Agafton a construit *locuinţă în apropierea bisericuţei.*[14] Astfel, în timp, ia naştere un adevărat sat de chilii (Al. H. Simionescu: *biserica e înconjurată de căsuţe albe*), grupate imediat în jurul bisericii de lemn, sau amplasate după adevărate principii de sistematizare pe culmea dealului. Ansamblul *din deal* este marcat printr-o alee largă, pe direcţia Vest – Est, care fixează aliniamentele (din stânga şi din dreapta), aleea fiind iniţial plantată cu patru rânduri de arbori.

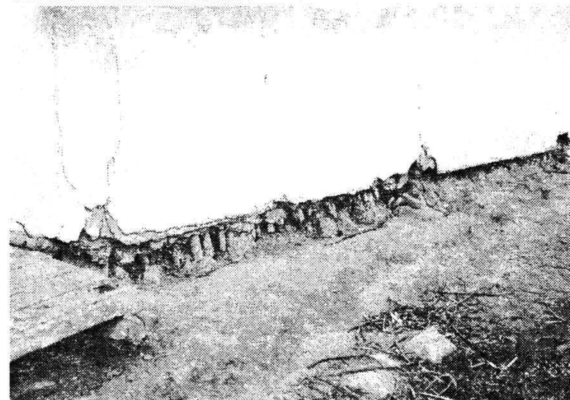
Deşi eclectic ca stil, satul de chilii, centrat pe cele două lăcaşuri de cult, reprezintă un ansamblu urbanistic unitar şi coerent, *muzeu viu* al satului din zona de Nord a Moldovei. Ansamblul conţine exemplare valoroase arhitectural şi muzeistic, profund individualizate, întrucât au fost realizate cu mijloace tradiţionale, de către meşteri din zonele de provenienţă ale maicilor. În majoritate, casele au reprezentat zestrea părintească a neofitelor la intrarea în cinul călugăresc, încît se regăsesc, astfel, case montane (de tipul celor din Bucovina), tradiţionalele case de la sfârşitul sec. al XIX-lea din zona Botoşani, sau chilii sugerând modelul Mănăstirii Agapia.

La numai 10 m mai spre deal de bisericuţa sihastrului, formând un careu cu deschiderea către biserică (spre Sud), sunt amplasate probabil cele mai vechi case ale ansamblului, *bătrânele case călugăreşti* după cum ţine să le singularizeze Al. H. Simionescu.[15] Grupul conţine casele numerotate 70, 73, 74, 75, 76, acestea având forma dreptunghiulară, planul de construcţie fiind cel tradiţional al casei din gospodăria ţărănească. Cerdacul la *faţa* casei este nelipsit, indiferent de modestia chiliei, uneori cerdacul fiind prelungit pe lateralele construcţiei. Tinda centrală marchează simetria construcţiei şi asigură accesul în camerele casei, fiind plasate cîte una sau două chilii de fiecare fiecare parte a tindei. Din grup se detaşează, prin proporţii, casa numerotată 73.

Acoperişul înalt, cerdacul larg, decoraţia simplă dar bine echilibrată a stâlpilor cerdacului, sunt elemente care probează autenticitatea, vechimea şi valoarea arhitecturală a clădirii.[16]

Structura de rezistenţă a majorităţii caselor-chilii este precară, fiind utilizate materiale locale cu durata de exploatare relativ redusă, însă ingenios lucrate, folosind cu iscusinţă însuşirile şi caracteristicile materialelor. Astfel, din bîrne masive din lemn (denumite *furci* de meşterii care şi astăzi mai lucrează astfel) se alcătuia scheletul de susţinere al construcţiei. Pe acest schelet, utilizînd o tehnică asemănătoare celei de împletire a coşurilor, meşterul plasa *nuiala*, o ingenioasă împletitură din fascicule de crengi fie dispuse orizontal, fie, de cele mai multe ori, vertical. Pe acest sistem *structural* se aplica umplutura, cu rol termoizolant şi de închidere, din pămînt argilos, într-un amestec bine omogenizat cu paie, spre a-i conferi durabilitate.

O astfel de alcătuire uşoară nu necesita fundaţie, însă pe terenul pe care se ridica

clădirea se amenaja o platformă (*năschitura*) de pămînt argilos, impermeabil, bine bătătorit. Se realiza astfel soclul de protecție al clădirii, uneori descriind *prispe* înalte, în cazul Agaftonului acestea fiind protejate cu scînduri. Planşeele caselor sunt din lemn, tavanele fiind din scînduri în unele cazuri sau tencuite în altele. Inserțiile vizibile din zidărie din cărămidă sau utilizarea locală a betonului (spre exemplu la casa cu nr. 74) reprezintă încercări de a *întări* clădirile la bază, ca urmare a cedărilor apărute în timp.

La toate casele ansamblului, datorită vechimii acestora, a îmbătrânirii materialului portant (bârne, furci, tălpi), a cedării prispelor în urma instalării umidității în exces dar şi datorită condițiilor de folosire şi, mai ales, a lipsei lucrărilor de întreținere (în gospodăria tradițională astfel de lucrări se efectuau anual) avariile sunt foarte accentuate. Enumerăm tipologia deficiențelor, degradărilor şi avariilor: prezența tasărilor şi înclinarea pereților, sau chiar înclinarea unei părți de construcție, distrugerea şi dislocarea unor stîlpi de susținere din componența cerdacurilor. La interior, dar şi pe fațade sunt vizibile multiple trasee de fisurare şi chiar dezvoltarea unor crăpături largi. Înclinări şi curburi accentuate la planşee se regăsesc la toate casele-chilii. În spatele caselor nr. 73 şi 74 s-au format, deplasându-se lent spre clădiri datorită alunecării, valuri de pământ periculoase.

Concluzia acestor stări de lucruri nu poate fi decît necesitatea trecerii urgente la conservarea fondului construit al sitului şi apoi restaurarea şi punerea în valoare a acestuia. Lucrările sunt însă ample şi trebuie să vizeze, pe de o parte, menținerea stabilității versantului. Studii geotehnice de specialitate sunt necesare spre a fixa principiile proiectării lucrărilor. Însă, pînă la un astfel de moment, simpla plantare cu arbori a zonei cu alunecări şi un sistem de rigole care să conducă rapid apele din precipitații de pe amplasament spre baza versantului sunt imediat necesar de făcut şi, în fond, solicită resurse relativ reduse.

Restaurarea bisericuței sihastrului implică o expertiză tehnică adecvată, studii de specialitate (arheologic, de parament, miicrobiologic) şi un proiect de restaurare bine condus ştiințific, în care secțiunea privind consolidarea structurală să dețină ponderea necesară. Formulăm cîteva propuneri pe care ne-am dori să le regăsim printre opțiunile colectivului de restaurare şi ale CNMI. Considerăm că îndepărtarea adaosurilor care au înstrăinat construcția de modelul originar trebuie să constituie o prioritate, chiar dacă adaosurile marchează evoluția clădirii iar anumite detalii, cum ar fi cerdacul cu elemente traforate, înveselesc oarecum linia riguroasă, de un anumit ascetism, al paramentului cioplit. S-ar obține astfel şi degajarea volumului inițial al bisericii şi, prin urmare, o mai bună aerare a acestuia. Pentru restabilirea schimbului normal de umiditate la baza construcției sunt necesare îndepărtarea trotuarului supralărgit şi de grosime apreciabilă, din beton compact şi degajarea soclului din piatră de tencuiala cu mortar de ciment. Sunt măsurile minimale (dintr-o succesiune complexă de lucrări), prin care se va opri ascensiunea apei, prin efectul capilarității, la pereții din lemn şi se vor stopa efectele umidității ascensionale asupra construcției. Nu în ultimul rînd trebuie avută în vedere îndepărtarea de pe parament a startului de vopsea. După raşchetarea vopsitoriei se vor putea aplica tratamente de protecție hidrofugă şi antiseptică fără a se denatura aspectul lemnului. Doar astfel se va ridica vălul care *întunecă întru câtva frumusețea vechii bisericuțe.*

Casele-chilii, mai ales cele *bătrîne* din preajma bisericuței, şase la număr, necesită o **intervenție de urgență** pentru a mai putea fi salvate. Starea lor de precolaps impune ieşirea din inactivitate. Reparațiile se pot face cu meşteri populari, iar la

efectuarea lucrărilor se impune o singură exigență: respectarea detaliilor, finisajelor, tehnicilor de lucru și materialelor tradiționale.

Una dintre problemele cu adevărat importante, cea a găsirii unei folosințe adecvate și a punerii ulterioare în valoare a acestui spațiu, după restaurarea fondului său construit, pare a se fi rezolvat. Astfel, în scurtul său comentariu despre *Tabăra națională de creație plastică* din acest an de la Agafton, pictorul Victor Hreniuc lansează *o propunere privind realizarea unui „sat al artiștilor" (5 – 6 căsuțe) într-un colț al spațiului atît de frumos ce aparține Mănăstirii Agafton.*[17] Propunea este mai mult o provocare al cărei efect urmează să-l resimtă benefic acel loc în prezent tăcut și uitat.

1. În perioada 27 mai – 8 iunie 2004 s-a desfășurat la Agafton „Tabăra națională de creație plastică *Io, Ștefan Voievod*", organizată de Ministerul Culturii și Cultelor, Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Botoșani și de Uniunea Artiștilor Plastici din România, Filiala Botoșani.
2. Imagine sugestivă preluată din Al. H. Simionescu, *Mănăstirea Agafton*, Tipografia „Munca", Botoșani, 1929.
3. Situl are asigurat regimul legal de protecție, potrivit *Legii privind protejarea monumentelor istorice*, nr. 422/2001, întrucât este înscris la poziția 07–B–100 în *Lista monumentelor istorice – Botoșani*, listă care a fost avizată de Comisia Națională a Monumentelor Ansamblurilor și Siturilor Istorice în anul 1992.
4. Al. H. Simionescu, *Mănăstirea Agafton*, Tipografia „Munca", Botoșani, 1929, pag. 4.
5. Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Editura Academiei, București, 1982, pag. 69 – 73.
6. La pagina 71 a op. cit., în fig. 39, sunt redate de autor *Planuri de biserici din lemn. Grupa 2.* Cea de la Agafton are planul indicat la tipul 2.2.4.
7. Grigore Ionescu, *op. cit.*, pag. 73.
8. *Idem*, pag. 75.
9. *Idem*, pag. 73 – 75.
10. Al. H. Simionescu, *op. cit.*, pag. 14.
11. Grigore Ionescu, *op. cit.*, pag. 45.
12. *Idem*, pag. 46.
13. L-am parafrazat pe Al. H. Simionescu, întrucît modul său de a exprima alterările aduse bisericuței ni s-a părut prin el însuși sugestiv.
14. Al. H. Simionescu, *op. cit.*, pag. 3.
15. *Idem*, pag. 16.
16. Nu întîmplător casa a fost modelul-vedetă al artiștilor participanți la tabăra de creație din acest an, dar și al celor din edițiile anterioare.
17. *Catalogul Taberei naționale de creație plastică „Io, Ștefan Voievod"*, Agafton – Botoșani, 27 mai – 8 iunie 2004, pag. 3.

Ansamblul urban medieval Botoșani(9)

dr. Eugenia Greceanu

Până către 1870, evoluția structurii sociale a Botoșanilor, condiționată de evoluția economică, poate fi definită astfel:

- Sec. XIV-XVII, centru de producție meșteșugărească și târg de primă importanță în comerțul intern și de tranzit – majoritate compactă a meșteșugarilor și negustorilor români, puternică colonie de armeni negustori.

- Sec. al XVIII-lea – 1850, creșterea impetuoasă a comerțului de tranzit prin legătura cu Galați, începuturi promițătoare pentru industrie în prima jumătate a sec. al XIX-lea (49 de fabrici în 1832, prima moară de mare capacitate, cu valțuri, din întreaga țară, în 1844[207] – apariția unui număr însemnat de boieri care participă la activitatea de negoț, crearea unui patriciat urban alcătuit din negustori și meșteșugari fruntași, români, armeni ș. a.; continua înflorire a meșteșugurilor și a breslelor românești; evoluție corespunzătoare a breslelor de meșteșugari evrei; apariția meșteșugarilor lipoveni.

- 1850—1860, imigrația masivă a evreilor din Galiția și Rusia – concentrarea meșteșugurilor și a comerțului în mâinile evreilor; patriciatul urban se orientează către

achiziţionarea de moşii cu mare producţie de grâne; foştii meşteşugari şi negustori români se întorc la mica producţie agricolă.

În a doua jumătate a veacului XIX, mai precis între 1869-1871, s-au construit căile ferate în prelungirea liniei Lemberg-Cernăuţi-Suceava (Îţcani-Roman, 1869; Paşcani-Iaşi, 1870; Vereşti-Botoşani, 1871)[208]. Botoşani a devenit un capăt de linie secundară. Vechiul drum de pe malul stâng al Siretului (Dorohoi-Botoşani-Hârlău-Târgu Frumos) a fost dublat de o linie ferată spre Iaşi pe valea Jijiei şi, ca urmare, partea de est a judeţului Botoşani a gravitat spre Iaşi. Zona de influenţă economică a Botoşanilor s-a fărâmiţat, hinterlandul s-a redus şi oraşul a devenit un târg de însemnătate locală[209], înregistrând o sensibilă scădere a comerţului. Industria s-a orientat către profilul alimentar, rolul principal avându-l producţia agricolă a marilor moşii. Consecinţă: şi în cadrul populaţiei evreieşti s-a desprins de masa meşteşugarilor o aristocraţie a finanţelor, compusă din bancheri[210], mari comercianţi de grâne, vite, făină, lână[211] şi moşieri.

Tabloul componenţei sociale a Botoşanilor ar rămâne incomplet fără menţionarea creării unei intelectualităţi care, în veacul al XIX-lea şi în veacul următor, a ajuns să concureze pe plan cultural rolul deţinut în principal de Iaşi. Meritul formării acestei intelectualităţi revine însăşi funcţiei de centru cosmopolit al comerţului internaţional pe care l-a avut oraşul până în 1870 (serdarul Tudorache Pisoţchi, amintit mai sus, vorbea moldoveneşte, greceşte, sârbeşte, turceşte şi armeneşte – şi nu era probabil un caz izolat), precum şi dezvoltării, încă din veacul al XVIII – lea, a unui învăţământ complex, reclamat de aceeaşi funcţie a târgului medieval.

Înfiinţarea şcolii domneşti din Botoşani a precedat cu şapte ani reorganizarea din 1766 a învăţământului din Moldova, prin care se instituiau 23 de şcoli în capitalele de ţinuturi, cu limbă de predare română[212]. Prin hrisovul din 20 decembrie 1759, Ioan Th. Calimachi a hotărât înfiinţarea unei şcoli domneşti în Botoşani, pentru învăţătura copiilor[213]. Dacă primul hrisov prevedea doar leafa dascălului, dispoziţiile ulterioare ale domniei arată importanţa crescândă acordată şcolii: prin hrisovul din 30 septembrie 1793, Mihail Şuţu acordă şcolii veniturile bisericii domneşti Uspenia (*dugheni şi orice ar mai avea*), ce urmează să fie folosite pentru întreţinerea şcolii şi bisericii; acest hrisov a fost întărit de Alexandru Ioan Calimachi la 15 februarie 1796[214]. La 17 august 1806 Alexandru Constantin Moruzi adaugă la veniturile şcolii, peste venitul Uspeniei, încă 870 lei pe an din veniturile şcolilor obşteşti, 300 lei pe an din *iratul luminatei prea iubitei noastre Doamne a ţinutului Botoşani* şi scutire de *vamă pe tot anul câte două sute de boi de negoţ de vamă i cornărit, fiind şi această milă statornică spre ajutorul acestii şcoli...*[216]. Sumele erau destinate întreţinerii localului şi plăţii dascălilor elineşti, greceşti şi moldoveneşti[215]. Din acest document rezultă că la şcoala domnească se preda elina, greaca modernă şi româna, precum şi faptul că existau în oraş şi şcoli întreţinute de obşte. În afară de acestea, la Botoşani – ca şi la Galaţi – mai funcţiona şi o şcoală grecească[216].

În 1859 s-a înfiinţat la Botoşani un gimnaziu, numit *colegiu*, precedat în Moldova doar de gimnaziul din Bârlad (1858). În 1868, gimnaziul avea 7 clase cu 130 elevi, numărul acestora crescând în 1884 la 249 elevi. Funcţionând iniţial în clădiri închiriate, printre care şi casa Bolfosu din Calea Naţională nr. 234, gimnaziul a ajuns să aibă în 1885 o clădire proprie, care a primit numele de Liceul Laurian.

În Botoşani au existat şi şcoli întreţinute de biserici, ca de exemplu şcoala din curtea bisericii armene *Adormirea Maicii Domnului* (în funcţie până în anul 1885) şi şcoala întemeiată la 1851 de marele vornic Constantin Roset, în curtea bisericii pe care o ctitorise *spre învăţătura de pssaltichie greceşti şi moldoveneşti a copiilor săraci*[217], profil completat apoi cu citirea, aritmetica şi gramatica grecească şi română[218]. Exemplul a fost urmat de Nicolae Sofian (1812-1900) dintr-o familile de greci din Botoşani consemnată în veacul al XVIII-lea[219], care a înfiinţat pe moşiile sale o şcoală agricolă

pentru copii de ţărani, la Băluşeni – şi o şcoală sătească la Havârna[220].

Importanţa învăţământului din Botoşani face ca, în 1898, profesorii să figureze cu cel mai mare număr: 45 în statistica profesiunilor cu pregătire superioară, urmaţi fiind de medici -18, după care vin câte 5 ingineri, arhitecţi şi veterinari[221].

Concurenţa medicilor se explică prin dezvoltarea asistenţei medicale din Botoşani în veacul al XIX-lea, ale cărei începuturi se situează în 1793, când apare postul de medic al oraşului[222]. În ordinea înfiinţării spitalelor orăşeneşti din Moldova, după Iaşi (1757-cel mai mare) şi Roman (1787)[223], la Botoşani se întemeiază în 1838 spitalul Mavromati, denumit astfel după fondator, Ion Mavromati, care l-a dotat cu o avere administrată de epitropia Spiridoniei din Iaşi, fapt pentru care apare în planul din 1849 cu denumirea de *spitalul Sf. Spiridon* (fig. 5). Dotat iniţial cu 40 de paturi, spitalul Mavromati avea în 1931 peste 30 de camere[224], traversând probabil o mărire în intervalul 1860-1870, indicat de arhitectura romantică a faţadei principale. Funcţionând până în pragul celui de-al doilea război mondial, spitalul Mavromati a fost dărâmat (ceea ce este cu totul regretabil), pentru a face loc complexului modern de pe bd. Lenin (*actualmente M. Eminescu - n.n.- O. L. Şovan*). La primul spital al oraşului s-au adăugat până în 1938 încă patru, dintre care unul izraelit[225].

Intelectualitatea botoşăneană, născută pe fondul unei complexe compoziţii etnice şi sociale, caracterizată – până în a doua jumătate a veacului al XIX–lea – printr-o intensă participare la viaţa economică şi obştească a târgului, a jucat până în zilele noastre un rol de frunte în cultura românească, nu numai prin personalităţi unice ca Mihail Eminescu şi Nicolae Iorga, sau prin politicieni ca Mihail Kogălniceanu şi paşoptistul Dimitrie Scarlat Miclescu[226], dar şi printr-un impresionant număr de scriitori, academicieni şi artişti, consemnaţi recent de cercetătorul Ştefan Cervatiuc, de la Arhivele Statului din Botoşani, într-o rubrică a ziarului local *Clopotul*, strădanie meritorie care ar justifica publicarea în volum a unui material concludent pentru înflorirea spirituală la care a condus în final munca târgoveţilor din Botoşani.

NOTE

207. V. Tufescu, *Tradiţii şi perspective în dezvoltarea municipiului Botoşani.*
208. *Istoria României*, IV, p. 463.
209. V. Tufescu, *op.cit.*,p. 14.
210. V. Nădejde şi I. Ţiţu, *op. cit.*, p. 48 – 15 bancheri în 1891.
211. *Marele dicţionar geografic al României*, I, p. 564: în 1898, 25 comercianţi de grâne, 56 comercianţi de făină, 37 comercianţi de vite, 19 comercianţi de lână, 8 comercianţi de manufactură.
212. *Istoria României*, III, p. 528-529.
213. *Marele dicţionar geografic al României*, I, p. 568.
214. *Ibidem*, p. 569.
215. A. Gorovei, *Monografia*, p. 11-13.
216. *Istoria României*, III, p. 528-529.
217. N. Iorga, *Inscripţii botoşănene*, p. 24.
218. *Cultul ortodox în judeţul Botoşani*, 1906, p. 9.
219. În pivniţa casei din str. 30 Decembrie nr. 3 am găsit pe tencuială agrafitul *Sofian 1768.*
220. Informaţii culese de Ştefan Cervatiuc şi Anton Trancu.
221. *Marele dicţionar geografic al României*, I, p. 564.
222. *Istoria României*, III, p. 679.
223. N. Şuţu, *Notions statistiques*, p. 71.
224. C. Gh. Băcăoanu, *Scurt istoric al serviciului sanitar din oraşul Botoşani*, în *Botoşanii în 1932*, p. 98.
225. *Enciclopedia României*, II, Bucureşti, 1938, p. 538.
226. Ştefan Cervatiuc, *De la A la Z*, în *Clopotul*, nr. 3994/11.XI.1973 (Mihail Kogălniceanu, născut la Iaşi, fiul botoşăneanului Ilie Kogălniceanu, vornic) şi nr. 4024/16.XII.1973 (Dimitrie-Scarlat Miclescu).

Mănăstirea „Sfântul Nicolae“ Domnesc Popăuţi

Scurtă prezentare

Arhim. Luca Diaconu

I. Date cronologice

1. Ctitorie voievodală

Ansamblul monumental-istoric şi de artă de la Popăuţi - Botoşani (sec. XV) a fost ctitorit în perioada de maximă creativitate a stilului moldovenesc, de aceea întruneşte toate trăsăturile caracteristice a acestui stil. Din acest ansamblu s-a mai păstrat doar biserica cu hramul „Sfântul Nicolae” şi turnul clopotniţă datate conform pisaniei bisericii în 1496 şi amplasate într-o aşezare strategică, pe loc domnesc, la nord-vest de târgul Botoşani.

Pisania bisericii: ***„Io Ştefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu, Domn ţării Moldovei, fiul lui Bogdan , a zidit acest hram în numele celui între sfinţi Părintele nostru arhierarhul şi făcătorul de minuni Nicolae, la anul 7004 (1496), iar al domniei sale, în al patruzecilea curgător, luna septembrie 30.”***

2. Această ctitorie voievodală de prim rang a îndeplinit în decursul istoriei mai multe funcţii:

a. - biserică de curte domnească şi loc de popas pentru domnitorii ţării (1496-1750);

b. - mănăstire închinată Patriarhiei de Antiohia (1750-1863);

c. - biserică de mir (1863-1991);

d. - mănăstire de călugări (1991până în prezent).

a. - Despre prima perioadă s-au transmis puţine informaţii şi acestea se referă la Petru Rareş, care emite documente de aici bistriţenilor, în mai multe rânduri, la moartea sa din 1546 (grafite pe pictura interioară) şi la alţi domnitori care pomenesc de curtea domnească de la Botoşani şi de slujitorii bisericii acestei curţi, popa Ionaşcu şi popa Mirăuţă, singurii de altfel cunoscuţi în această lungă perioadă.

În perioada 1746-1750 biserica domnească amplasată pe loc gospod, fără proprietăţi, este pregătită pentru a fi închinată, fără să fie declarată mănăstire, prin împroprietărirea de către C. Mavrocordat (1746) cu jumătate din moşia Tătăraşi, cu scopul de a fi reparată, şi de

către „Ştefan Bosie cămăraşul de Izvoade” (1750) cu cealaltă jumătate a aceleiaşi moşii.

b. - Constantin Racoviţă (1749-1753) transformă biserica domnească în mănăstire (1750) pe care în anul următor o închină Patriarhiei de Antiohia şi continuă împroprietărirea prin următoarele moşii: Tătăraşi (1751) (întărire), 16 pogoane de vie la Nicoreşti (1752); moşiile de la Vaslui: Boţoaia şi parţial din Glodeni (1752), Childeşti (1752), Băluşeşti (1752); moşia târgului (1753), Popăuţi (1753) numai temporar şi moşia Duruitoarea din Basarabia. Majoritatea acestor proprietăţi vor fi menţinute până la secularizare. Din această perioadă s-au transmis cele mai multe documente şi care culminează prin cele referitoare la mitropolitul Inochentie Iliupoleos (1815-1840), român din Iaşi, ca cea mai importantă personalitate a acestei perioade.

c. - Pentru următoarea perioadă când fosta mănăstire închinată rămâne biserică de mir, redau doar câteva date despre casele egumeneşti care au fost folosite succesiv drept şcoală primară (1865) a comunei Popăuţi, unitate militară: a Companiei 7 Vânători (1868), a regimentului II Călăraşi (1880), spital militar (1888), spital de boli venerice şi spital de boli contagioase până în 1989 când ultimii administratori le-au demolat.

d. - Mănăstirea a fost reînfiinţată în 1991, iar începând cu 1 iulie 1996 a început reorganizarea ei, ca mănăstire de călugări cu viaţă de obşte, prin transferarea Protos. Luca Diaconu de la Mănăstirea Pângăraţi - Neamţ însoţit de monahul Ioan Harpa. Până în prezent, pe lângă biserică, turnul clopotniţă şi o casă-muzeu, care se autodemola, existente la reînfiinţare, s-a zidit corpul de chilii pe patru nivele (1997-1998), s-a restaurat turnul clopotniţă (1997-1999), s-a construit zidul de incintă (1998-1999), biserica „Acoperământul Maicii Domnului” (2002-2003), iar în 2004 se vor termina finisajele exterioare la această biserică şi se va ridica al doilea corp de chilii.

II - Arhitectura

1. Biserica „Sfântul Nicolae” Domnesc Popăuţi (1496) reprezintă stilul deplin evoluat al arhitecturii moldoveneşti, de epocă. *"Acest monument onorează spiritul inventiv şi simţul artistic al celor care l-au imaginat; ca efect este superior celui de la Dorohoi"* (Paul Henry). Prin această biserică arhitecţii lui Ştefan cel Mare încheie elaborarea unui tip pe deplin constituit, din care va ieşi perla epocii, ca sinteză a celorlalte categorii de biserici, care este biserica Mănăstirii Neamţ (1497).

Caracteristici

a - Biserica este de plan trilobat cu încăperile clasice: pronaos, naos şi altar; pronaos supralărgit, cu cea mai înaltă turlă comparativ cu celelalte biserici din categoria a doua din care face parte, cu ornamentaţie ceramică alternată cu piatră făţuită, dusă la apogeul dezvoltării sale.

b - Biserica Popăuţi face parte din categoria a doua de biserici ctitorite de Ştefan cel Mare şi Sfânt alcătuită din bisericile: Vaslui (1490), Bacău (1491), Hârlău (1492), Iaşi (1492-1493), Dorohoi (1495), Popăuţi (1496) şi Tazlău (1497) (cf. G. Balş şi Gr. Ionescu). Faţă de aceste biserici se individualizează ca fiind **singura din această categorie cu pictură interioară de la ctitor şi printre foarte puţinele ctitorii de epocă ştefaniană cu pictură autentică pe întreaga suprafaţă a încăperilor sale clasice.**

2. Turnul clopotniţă (1496) este una dintre cele mai originale realizări ale arhitecturii religioase din epoca Marelui Voievod, mărturie concludentă despre ştiinţa şi arta de a construi în Moldova secolului al XV-lea (V. Drăguţ). Zidit din piatră brută şi din piatră făţuită, cu ancadramente de piatră pentru uşi şi ferestre, el se desfăşoară pe mai multe nivele, cu surprinzătoare modificări de profil: parterul de plan pătrat se comportă ca un soclu, etajul I îşi schimbă secţiunea de la pătrat la octogon, iar ultimul nivel revine la planul pătrat iniţial. Sub cornişa de piatră pe fundalul a şapte rânduri de cărămidă se desfăşoară un rând de discuri ceramice din categoria celor ce ornează în exterior biserica.

III - Pictura

1. Pictura interioară de la Popăuţi (1497) reprezintă încheierea evoluţiei pro-

gramului decorativ-iconografic a şcolii de pictură moldoveneşti. Aici *„asistăm la o remarcabilă inovaţie. Urmărind să armonizeze formele picturale cu dimensiunile sporite ale spaţiului interior al unui monument de tip evoluat, zugravul de la Popăuţi părăseşte procedeul tradiţional al decorării pereţilor prin multiplicarea registrelor, imaginând o soluţie nouă: supraînălţarea registrului Patimilor. Totodată pentru a nu-i exagera înălţimea, zugravul a plasat deasupra lui un brâu de medalioane: cu serafimi în altar, cu busturi de sfinţi în naos. Dar cu aceasta, problema registrelor în vechea pictură moldovenească era definitiv tranşată. Registrul supraînălţat al Patimilor şi brâul de medalioane vor constitui caracteristica dominantă a decoraţiei altarului şi naosului în secolul al XVI-lea. Zugravii din acest secol nu vor mai simţi nevoia să inventeze ci, găsind metoda supaînălţării registrului patimilor (de la Popăuţi) suficientă şi satisfăcătoare pentru dimensiunile monumentelor lor, o vor adopta ca pe o formulă definitivă, de la care nu se vor mai abate decât târziu, spre sfârşitul picturii monumentale moldoveneşti"* (S. Ulea).

2. Pictura exterioară. După cum am arătat tocmai din 2001, biserica Popăuţi a fost pictată şi în exterior în 1533, în timpul domniei lui Petru Rareş, fiind al treilea monument în ordine cronologică, cu asemenea decoraţie, după bisericile: Hârlău (1530) şi Probota (1532). Nu este spaţiu aici pentru a repeta argumentările. Această pictură a fost acoperită de mai multe straturi de var, prin zugrăvire, de către călugării greci, iar arh. C. Băicoianu prin restaurarea sa *„barbară"* din perioada 1897-1906 a distrus-o împreună cu întreaga ornamentaţie ceramică iniţială, care fusese acoperită prin pictare, decapând 10-15 cm din paramentul bisericii şi punând în loc un placaj din materiale noi, aşa cum se vede până în momentul de faţă.

IV. Investigaţii arheologice

Sondajele arheologice - din anii 2000-2001 făcute de către d-na Maria Voica Puşcaşu au dovedit că turnul clopotniţă a fost ctitorit odată cu biserica şi nu înainte, că a existat înainte de 1496 o biserică mai veche, cu cimitir, că Ştefan cel Mare a zidit ctitoria sa pe mormintele unor demnitari de seamă (ex: Dragoş Boul - mare vornic din Ţara de Jos), că pronaosul bisericii a avut şi funcţia de necropolă până în secolul al XIX-lea şi că sunt indicii în baza materialului arheologic descoperit, că spre estul bisericii "Sfântul Nicolae" au existat casele domneşti ctitorite de cel ce a fost ctitor de ţară şi neam, stindard la poarta Europei, ca atlet al lui Hristos: Voievodul Ştefan cel Mare şi Sfânt.

COLECŢII, COLECŢIONARI

Monede din emisiunile din timpul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt în colecţii particulare botoşănene

Mihai Cornaci

În lunga şi glorioasa sa domnie, Ştefan cel Mare şi Sfânt a fost preocupat şi de prosperitatea economică a ţării, sprijinind dezvoltarea meşteşugurilor, negoţului şi târgurilor. Un factor activ în acest sens l-au constituit emisiunile monetare, emiţându-se groşi şi jumătăţi de groşi în sistemul dinarilor, introdus în Moldova în ultima domnie a lui Petru Aron (1455-1457): gros=0,60g; jumătatea de gros=0,30 g; argint cu titlul 500 ‰.

Ca noutate faţă de emisiunile lui Petru Aron, Ştefan reformează sistemul, prin titlul superior (800 ‰) al argintului din emisiunile şi tirajele sale.

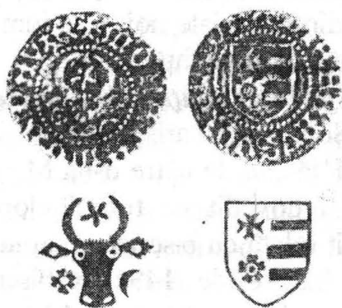
În clasificarea emisiunilor monetare din această vreme, cei interesaţi de domeniu au ca bază criteriul renumitului numismat şi cercetător Octavian Iliescu, care separă monedele în două tipuri:

Groşi

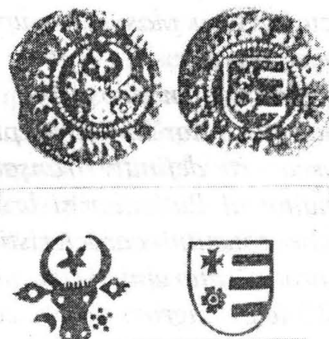
Tipul I. Avers. *Cap de bour*, iar ca atribute: stea (cu diferite forme) între coarne, în

părţi rozetă şi semilună, central în cerc perlat. Circular textul: + MONETA MOLDAVIE.Revers.Cental în cerc perlat, scut despicat care include în primul compartiment cruce cu braţe egale în ancoră (cruce de Malta), deasupra unei rozete (raza de aur). În a doua jumătate a scutului sunt reprezentate trei grinzi orizontale (cu trimitere la fasciile Asăneştilor). Circular în exergă textul: +STEFANVS VOIEVODA. Uneori, la unele tiraje, scutul conţine şi o globulă, dispusă central.

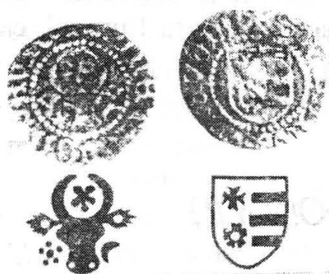
Groşii de tipul I se încadrează aproximativ în următoarele dimensiuni: diametru, 13,5-16 mm, greutate, 0,40-0,88 g. În funcţie de forma rozetei şi dispunerea ei se pot evidenţia:

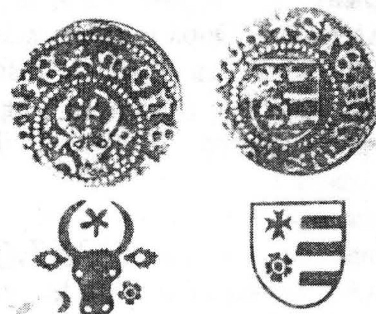
Gros tip Ia
La dreapta rozeta 1 (cinci petale bilobate), la stânga semiluna

Gros tip Ib
La dreapta semiluna, iar la stânga rozeta 2

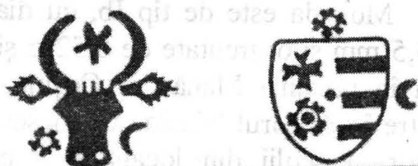
Gros tip Ia
La stânga semiluna, la dreapta rozeta 2

Gros tip Ib
La dreapta semiluna, la stânga rozeta 1

Tip II. În intervalul 1476-1504, Ştefan emite în continuare groşi şi jumătăţi de groşi de argint păstrând caracteristicile stabilite prin reforma monetară de la începutul domniei. În schimb aversul acestor emisiuni prezintă în centrul scutului o cruce dublă (în ancoră), cu referire la principalele rădăcini dinastice (regăsite în primul cartier al blazonului dinastic). Aversul acestor emisiuni prezintă central în cerc perlat, capul de bour cu stea între coarne, în părţi rozetă şi semilună. La unele emisiuni, uneori între coarne apare rozeta. Circular, în exergă este dispus textul: + MONETA MOLDAVIE.Reversul prezintă central scutul încadrat în c.p. care are inclusă o cruce dublă cu capetele ancorate. Circular, în exergă, textul:+ STEFANIS VOIEVODA.

Emisiunile tipului II au între 13-16 mm şi o greutate între 0,48-1,00 g.

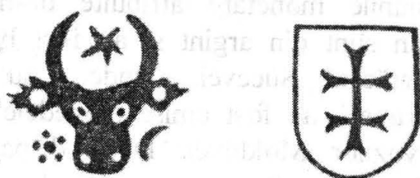
Gros tip IIa
Rozeta 2 (cinci petale desprinse), în dreapta, semiluna în stânga

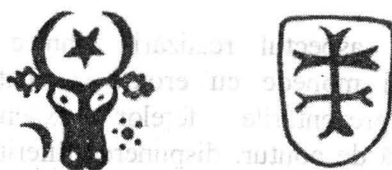
Gros tip IIb
Rozeta 2 în stânga, semiluna în dreapta

Jumătăţi de groşi

Tipul I.Emisiunile de tip anepigrafice au reprezentări identice ca la groşi. Uneori, în preajma scutului sunt semnalate atribute suplimentare

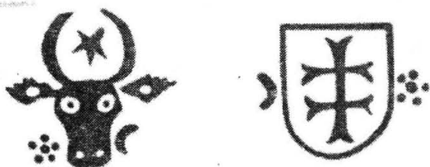
½ gros, tip Ia
Rozetă 1.
Globulă în centrul scutului

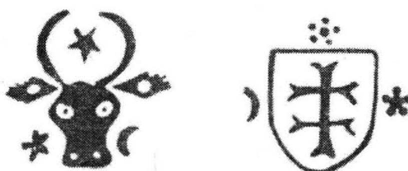
½ gros tip Ib
Rozetă 1
Globulă în centrul scutului

Jumătăţile de gros de tip I se încadrează aproximativ în diametrele 9,5-12 mm şi 0,20-0,45 g greutate.

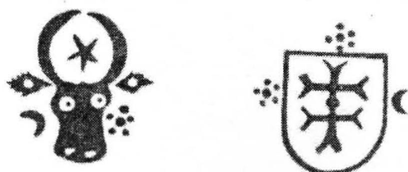
Tip II.Emisiuni de tip anepigraf cu reprezentări ca la groşi. Uneori, pe lângă scut mai apar şi alte atribute. În funcţie de poziţia atributelor pe Av, tipul II include mai multe categorii din care exemplificăm următoarele:

½ gros, tip IIa
Rozeta 2

½ gros, tip IIa
Rozeta 3, cinci petale unite

½ gros, tip IIb
Rozeta 2

½ gros, tip IIc
Între coarne şi la dreapta capului- rozeta 2

Această diversitate rezultată din dispunerea alternativă a atributelor de pe Av. Şi Rv. Este explicabilă prin:

- marcarea emisiunilor;
- marcarea tirajelor;
- însemne, variante, decizii (de gravor);
- secrete ale monetăriei etc.

În acelaşi timp, studiindu-se aceste emisiuni, se pot diferenţia realizări artistice în ceea ce priveşte execuţia lor, când gravorii, deşi anonimi, dar talentaţi, au realizat pentru monedele lui Ştefan cel Mare şi Sfânt un tip de taur stilizat propriu acestei domnii şi care se deosebeşte de cel gravat pe sigiliu.

Sub aspectul realizării tehnice se întâlnesc şi monede cu eroare de batere având reprezentările feţelor excentric dispuse faţă de contur, dispunerea diferită a Rv. faţă de Av., contur strangulat, grosimi diferite pe cele două puncte maxime .ale diametrului.

O astfel de piesă se găseşte în colecţia noastră, având aversul cu o abatere de 2 mm de la concentricitate.

Moneda este de tip Ib, cu diametrul de 13,5 mm şi o greutate de 0,52 g şi a fost găsită în preajma Mănăstirii Coşula (1535) de către învăţătorul Nicolae Călinescu – fost director al şcolii din localitate – care, în perioada anilor 1967-1968, dorea să iniţieze un colţ numismatic în cabinetul său.

În decursul timpului, pe teritoriul judeţului Botoşani, cu diferite ocazii s-au descoperit exemplare din emisiunile Muşatinilor, însă majoritatea în stare de conservare precară. Cele mai conservate exemplare din emisiunile lui Ştefan cel Mare se află în colecţia ing. Ioan Barbu din Botoşani.

Menţionăm că, cu rare excepţii, toate emisiunile monetare atribuite domniei lui Ştefan sunt din argint şi au fost bătute în Monetăeia Sucevei, unde, cu unele întreruperi, au fost emise monedele tuturor voievozilor Moldovei. După dispariţia lui Ştefan, urmaşii acestuia, Bogdan al III-lea(1504-1517) şi Ştefăniţă (1517-1527) revin la vechiul sistem monetar moldovenesc: 1 gros=0,80 g, ½ gros = 0,66 g, ca şi la emiterea monedelor de bronz de aceeaşi mărime şi tip ca şi groşii şi jumătăţile de gros din argint.

